

V. MUNKAERŐPIACI ÉS JÖVEDELMI VISZONYOK

A CIGÁNYOK MUNKAERŐPIACI HELYZETE

A munkaerőpiac változásainak fő tendenciái a cigányok és a nem cigányok körében

Magyarországon a negyvenes évek végén erőltetett iparosítás kezdődött, amely az ötvenes, a hatvanas és a hetvenes években bontakozott ki, és csak a nyolcvanas évek közepén ért véget.¹⁹ Az iparosítás teljes foglalkoztatottságot, sőt túlfoglalkoztatottságot és munkaerőhiányt hozott létre a budapesti iparvidéken, az északi régióban és a Dunántúl nagy részén és teljes foglalkoztatottsághoz közelítő állapotot a keleti régióban és az Alföldön. A bányászatban és a kohászatban már a negyvenes évek végén megkezdődött a cigány munkaerő toborzása, és ez a hatvanas-hetvenes években kiterjedt az ország és a gazdaság egészére. A túlfoglalkoztatás és a munkaerőhiány kikényszerítette a cigányok többségének alkalmazását, elsősorban a képzettséget nem kívánó ipari munkahelyeken.

Az 1993-as adatokon végzett retrospektív elemzésünk eredményei alapján elmondhatjuk: a szocialista gazdálkodásra jellemző magas foglalkoztatottsági arány azt eredményezte, hogy még azok közül is sokan el tudtak helyezkedni, akiknek alacsony képzettsége, lakóhelyének potenciális munkahelyektől való távolsága később ezt megakadályozta. A különböző háttérű és különböző körülmények között élő csoportok foglalkoztatottsági szintjei közötti eltérések kevés esetben voltak igazán jelentősek a nyolcvanas évek közepén és végén. Ez alól a férfiak és nők közötti különbség kivétel. A nők részvételi aránya a munkaerőpiacon már akkor is jóval alacsonyabb volt, mint a férfiaké.

Az 1971. évi országos cigánykutató adatok szerint a munkaképes korú (15–59 éves) cigány férfiak 85 százaléka volt aktív kereső. 75 százalékuk volt állandó munkaviszonyban foglalkoztatott, további 10 százalékuk pedig ideiglenes munkaviszonya volt vagy önállóként dolgozott. Országosan ugyanakkor a férfiak 87,7 százaléka volt aktív kereső. A férfiak foglalkoztatási arányában tehát kicsi volt a különbség cigányok és nem cigányok között. Azonban országosan az inaktív férfiaknak több mint a fele tanuló volt, az inaktív cigány férfi-

¹⁹ A munkaerőpiaci és jövedelmi viszonyok korábbi, vázlatosabb áttekintéséhez lásd: Kemény–Janky (2003c). A cigányok munkaerőpiaci helyzetének a rendszerváltáshoz kötődő átalakulását nagyon alaposan elemzi Kertesi (2000a) az 1993-as cigányvizsgálat adatait felhasználva. A rendszerváltás utáni viszonyok KSH-adatokra támaszkodó vizsgálatát végezte el továbbá Kertesi (1994). A témához kapcsolódik még Kertesi (2000b). A rendszerváltás és a kilencvenes évek folyamatainak elemzéséhez lásd még Kemény (2000b,d,e, 2003a,b). A jelenlegi fejezethez képest további adatok találhatóak Janky (1998) áttekintésében.

ak közül pedig csak minden harmincadik járt éppen iskolába. Országosan a 15–59 éves férfiak 8 százaléka volt tanuló, és 4 százaléka eltartott, a cigány férfiak közül 5 százalék volt tanuló és 14 százalék eltartott.

Az 1993. évi cigány felmérés visszatekintő adatai a cigány férfiak foglalkoztatottságának kis mértékű csökkenését mutatták a nyolcvanas évek végéig – a tanulók számának párhuzamos növekedése mellett. A nyolcvanas években a munkaképes férfiak háromnegyede dolgozott.

A nőknél más volt a helyzet. 1971-ben országosan a nők 64 százaléka, a cigány nőknek 30 százaléka volt aktív kereső. Ez a különbség elsősorban a cigány családok jóval nagyobb gyerekszámának volt a következménye. A hetvenes években növekedett a cigány nők foglalkoztatottsága: az évtized végén elérte az 50 százalékot, és ezen a szinten maradt a nyolcvanas évek végéig.

A foglalkoztatottság országosan a nyolcvanas évek közepén volt a legnagyobb. 1985-ben 5 millió ember volt aktív kereső, és további 400 ezer foglalkoztatott nyugdíjossal együtt 5 400 000 volt a foglalkoztatottak száma. A nyolcvanas évek második felében recesszió kezdődött, majd 1990 után olyan mérvű gazdasági válság tört ki, amelyhez hasonlót az ország azelőtt soha nem élt át. A munkahelyek elvesztésének idejét vizsgálva azt láthattuk, hogy a cigányok valamivel hamarabb kerültek tömegesen az utcára, mint a nem cigányok.

1993-ra hárommillió nyolcszázazere csökkent a foglalkoztatottak száma, vagyis 1985-höz képest 1 600 000 ember vesztette el munkahelyét. Aki tehetett, nyugdíjba menekült. 1989 és 1993 között 400 ezerrel nőtt a nyugdíjasok száma. A cigányoknál korábban kezdődött el a nyugdíjba menekülés. 1985-ben 16 ezer, 1993 végén 47 ezer volt a cigány nyugdíjasok száma. 1993-ra 700 ezer ember vált nyilvántartott munkanélkülivé. A többiek – félmillió ember – az inaktív személyek közé kerültek, vagyis ők inaktívnak nevezett munkanélküliek voltak. 1993-ra – a munka nélkül levők számának növekedésével együtt – megnöttek a kulturális és demográfiai különbségek a dolgozók és nem dolgozók csoportja között – cigányok és nem cigányok körében egyaránt. Elsősorban az iskolázatlanok vesztették el munkahelyüket. A felsőfokú végzettségűekhez képest a középiskolát végzetteknek két és félszeres, a csak nyolc osztályt végzetteknek ötszörös esélyük volt arra, hogy munkanélkülivé váljanak. Nagy szerepe volt a területi különbségeknek is. Budapesten 6,6 volt a munkanélküliségi ráta, Borsodban 20,2, Szabolcs-Szatmárban 20,6, Nógrádban 21,3.

A cigányoknál még nagyobb volt a munkahelyek elvesztésének aránya. A foglalkoztatott cigányok száma 1985-ben 125 ezer, 1989-ben 109 ezer, 1993 végén 56 ezer volt. 1985-höz képest 69 ezer cigány ember vesztette el munkahelyét. Az országban a munkahelyek 30 százaléka, a cigányoknál a munkahelyek 55 százaléka szűnt meg.

Fő oka ennek a cigányok iskolázatlansága volt. A húszévesnél idősebb cigányok 43 százalékának volt 0–7 osztályos és 41 százalékának 8 osztályos végzettsége, míg a nem cigányok közül 0–7 osztályt 19, nyolc osztályt 25 százalék végzett.

A második ok a cigányok lakóhelye volt. Nagyon kevés cigány élt Fejér, Komárom-Esztergom, Vas és Veszprém megyében, a legkevésbé pedig Győr-

Moson-Sopron megyében. Pontosabban ezekben a megyékben volt a legkisebb a munkanélküliség. Ezzel szemben már akkor is Borsod-Abaúj-Zemplénben volt a legnagyobb a cigányok száma és aránya. Borsodot Szabolcs követte, majd Nógrád, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú és a Dunántúlon Baranya és Somogy.

A harmadik ok az volt, hogy a teljes foglalkoztatottság idején a cigányok elsősorban olyan gazdasági ágakban találtak munkát, amelyek később a válságban tönkrementek. Az építőiparban például a munkanélküliségi ráta az országos átlagnak csaknem kétszerese volt, márpedig 1971-ben a foglalkoztatott cigányok 26 százaléka az építőiparban dolgozott. Számuk akkor 25 ezer volt, és az építőipar dolgozóinak tíz százaléka volt cigány.

A három ok együttesen sem ad teljes magyarázatot a cigányok munkanélküliségének 1993-as – és mindjárt hozzátehetjük: 2003-as – mértékére. A negyedik ok a diszkrimináció. Ennek hatását azonban mérni nem tudjuk.

A cigány népességben belüli megoszlásokat tekintve a fenti lényeges meghatározó tényezők mellett más faktorok is szerepet játszhattak a munkahely megtartásában, illetve elvesztésében. Például a lakás településen belüli elhelyezkedésének korábban jelentéktelen volt a hatása, azonban a kilencvenes évekre megnőtt a jelentősége. A nem fontos meghatározója volt a munkába állási esélyeknek mindkét időpontban. A cigányságon belüli nyelvi és származási különbségek szerepét illetően nem ilyen egyértelműek az adataink. Egyrészt a rendszerváltás előtt és után is nagyobb eséllyel volt munkája a kérdezőbiztosaink által nem romának minősített embereknek és kisebb eséllyel a cigány anyanyelvűeknek (a beásokra ez sem igaz). Másrészt úgy tűnik, hogy ez az eltérés nagyrészt összetételhatások eredménye, azaz az egyes nyelvi és nemzetiségi csoportok eltérő regionális, képzettségi és lakóhely szerinti megoszlására vezethető vissza.

Említettük, hogy 1993-ra az országban 700 ezer ember vált nyilvántartott munkanélkülivé. A 700 ezer fő 1993 februári adat. 1993 végére a regisztrált munkanélküliek száma 640 ezer főre csökkent. Valójában nem a tényleges, hanem csak a regisztrált munkanélküliek száma csökkent. Az ellátásra nem jogosult munkanélküliek egy része ugyanis nem látta annak értelmét, hogy regisztráltassa magát.

1993 végén kerekén 57 ezer volt a nyilvántartott cigány munkanélküliek száma: az országban nyilvántartott munkanélküliek 9 százaléka. Az 57 ezerből 37 ezer volt férfi, az országban 1993 végén regisztrált 386 ezer munkanélküli férfi 9,6 százaléka; 20 ezer volt nő, az országban regisztrált 254 ezer munkanélküli nő 8 százaléka.

A munkanélküliségi ráták számításának egyik módja a regisztrált munkanélküliek számát viszonyítja a gazdaságilag aktív népességhez, vagyis a foglalkoztatottak és a munkanélküliek együttes számához. Ez a ráta 1993 végén országosan 13 százalék, a cigányoknál 50 százalék volt. Budapesten ennél jobbak, a községekben ennél rosszabbak voltak az arányok. A legrosszabbak az északi és a keleti régiókban voltak: országosan 17, a cigányoknál 59 százalék.

A munkanélküliségi ráták számításának másik módja az ILO definícióját követi. E definíció szerint munkanélkülinek az tekintendő, aki a megkérdezés

előtti héten nem végzett egy órányi jövedelmet biztosító munkát, a megkérdezés előtt négy héten át aktívan keresett munkát, és ha munkát találna, két héten belül munkába tudna állni. Az ILO definíció szerinti munkanélküliségi rátákat a Statisztikai Hivatal 1993. végi munkaerő felmérése alapján tudjuk megadni. A nem cigányok munkanélküliségi rátája 11 százalék volt, a passzív munkanélküliekkel, vagyis azokkal együtt, akik szeretnének dolgozni, de már nem is remélik, hogy munkát találjanak, 13 százalék, a cigányok munkanélküliségi rátája 38 százalék, a passzív munkanélküliekkel együtt 48 százalék volt.

1993 és 1997 között tovább csökkent a foglalkoztatottak száma, tehát növekedett a tényleges munkanélküliség. 1997 és 2001 között növekedett a foglalkoztatottak száma, de csak kis mértékben. Az aktív keresők száma 2001-ben sem volt nagyobb, mint 1993-ban, vagyis nem csökkent a tényleges munkanélküliek száma.

Csökkent viszont a nyilvántartott munkanélküliek száma: 700 ezerről 364 ezerre. A regisztrált munkanélküliségi ráta 2001-ben 9,8 százalék volt. A tényleges munkanélküliek száma azonban jóval nagyobb volt 364 ezernél, és a tényleges munkanélküliségi ráta is nagyobb volt 9,8 százaléknál. Már említettük, hogy az ellátásra nem jogosult munkanélküliek nem látják annak értelmét, hogy regisztráltassák magukat. Sokan azért mondanak le arról, hogy regisztráltassák magukat, mert már nem reménykednek abban, hogy a munkaügyi szervezet révén el lehet helyezkedni.

Még jobban csökkent a munkanélküliek száma a Statisztikai Hivatalban folyó negyedévenkénti munkaerő-felmérés adatai szerint. A munkaerő-felmérés szerint a munkanélküliek száma 2001-ben 233 ezer, a munkanélküliségi ráta 5–7 százalék volt.

Nyilvánvaló az ellentmondás a munkaerő felmérés két adatsora között: a foglalkoztatottak száma 2001-ben ugyanakkora, mint 1993-ban volt, a munkanélküliek száma viszont a felénél is kevesebbre csökkent. Az ellentmondást a rejtett munkanélküliség magyarázza.

Gábor R. István a *Közgazdasági Szemlében* 1998-ban tett közzé tanulmányt a reményt vesztett dolgozókról. Tanulmányában hivatkozott a keynesi felfogásra, amely szerint a munkanélküliség eltántorít az álláskereséstől. Recesszió vagy válság idején megjelenik, majd növekszik a rejtett munkanélküliség. A rejtett munkanélküliek hosszabb-rövidebb időre abbahagyják a munkakeresést. Amikor azután megjön a konjunktúra, visszatérnek a munkaerőpiacra.

A rejtett munkanélküliség méretére a munkaerő-felmérés *Foglalkoztatási helyzetkép 2001.* című kiadványa nyújt támpontot. E kiadvány szerint a munkaerő-felmérésben megkérdezettek önbesorolásában „magát 413 ezer fő tekintette munkanélkülinek”. Ha őket munkanélkülinek elfogadjuk, akkor a 2001. évi munkanélküliek száma 233 ezerről 646 ezerre, a munkanélküliségi ráta pedig 10 százalék fölé emelkedik.

A 2001. évi népszámlálás 2002-ben közzétett adatai szerint a foglalkoztatottak száma 2001-ben 3 millió 690 ezer volt, vagyis 170 ezerrel kevesebb, mint a munkaerő-felmérésben, a munkanélküliek száma viszont 426 ezer volt, vagyis 183 ezerrel több, mint a munkaerő-felmérésben. Említeni kell, hogy a munka-

nélküliség fogalmát illetően a népszámlálás is az ILO definícióját követte. Ezen adatok alapján a munkanélküliségi ráta 2001-ben nem 5,7, hanem 10,1 volt.

A Foglalkoztatási Hivatal és az Autonómia Alapítvány 2001-ben végzett és 2003-ban közzétett felmérése szerint 1993 és 2001 között nem csökkent a cigányok munkanélkülisége sem. A felmérés készítői megkérdezték az ország 171 munkaügyi központjának munkatársait, hogy a munkanélküli biztosítással rendelkezőknek és a foglalkoztatási programokban részt vevőknek hányad része roma. A megkérdezettek öt tartományból választhattak: 10 százaléknál kevesebb roma, 10–25, 26–50, 51–75, 76–100 százalék roma. A tartományok középértékét, 16 százalékot véve alapul, a regisztrált munkanélküli cigányok száma 56 ezer volt. Ezt természetesen csak durva megközelítés. Mint láttuk, az 1993. évi felmérésben 57 ezer volt a regisztrált munkanélküli cigányok száma. Az Autonómia Alapítvány 2001. évi felmérése szerint tehát a regisztrált cigány munkanélküliek száma körülbelül ugyanannyi volt, mint 1993-ban.²⁰

Az 57 ezer nyilvántartott cigány munkanélküli 1993-ban az országosan regisztrált 640 ezer munkanélkülinek 9 százalékát tette ki. A 2001-ben 56 ezerre becsült cigány munkanélküli az országosan regisztrált 364 ezer munkanélkülinek 15 százalékát tette ki.

Más adatokhoz jutottunk a 2003. évi országos cigány felmérésben. A felvétel idején a 15–74 éves cigány népesség 21 százaléka volt foglalkoztatott, szemben az 1993. évi 22 százalékkal. A férfi népességből a foglalkoztatottak aránya 28 százalék, szemben az 1993. évi 28,5 százalékkal. A női népességből 15 százalék a foglalkoztatott, ugyanúgy, mint 1993-ban.

A nyugdíjasok aránya 17 százalék, a gyesein, gyeden stb. levő nők pedig 30 százalék. Figyelemreméltó, hogy a férfiak között mintegy 3 százalékot ér el a mintában a gyesein levők aránya. A 15 éves és idősebb cigányok 11 százaléka ugyanakkor még tanuló. A munkanélküli segély, jövedelem pótló támogatás vagy más rendszeres segély a cigányok 17 százalékának elsődleges bevételi forrása. Ezen belül a nők 13 százaléka, a férfiak 22 százaléka segélyezett. A tanulók aránya jelentősen növekedett az elmúlt tíz évben, és jelenleg a 15–19 éves korosztály 60 százaléka tanuló. Azonban a nem tanulóknak csak egy kisebbsége dolgozik: az adott korosztály 23 százaléka él nem tanuló eltartottként otthon, és további 4 százalék a segélyezették száma, miközben összesen 7 százalékuknak van munkalehetősége.

A foglalkoztatottak arányának változása 1971 és 2003 között a cigányok különböző csoportjaiban

Ahogy korábban már említettük, 1971-ben az akkori felmérés adatai szerint a munkaképes korú férfiaknak 85 százaléka dolgozott. 75 százalékuk volt állandó munkaviszonyban foglalkoztatott, további 10 százalékuknak pedig ideigle-

²⁰ A felmérésről lásd Köllő (2003) és Lukács (2003).

nes munkaviszonya volt, vagy önállóként dolgozott. Ez a 85 százalék akkor alig volt alacsonyabb az össznéességben mért megfelelő arányszámnál. A nyolcvanas évek végéig a foglalkoztatottság kismértékű csökkenését figyelhetjük meg – a tanulók számának párhuzamos növekedése mellett (1993-ban már 5,5 százalékuk tanult).²¹ A nyolcvanas években a munkaképes férfiak háromnegyede dolgozott. Ez az arány 1993-ra 28 százalékra zuhant. A nőknél némileg másképp festett a helyzet. 1971-ben a munkaképes korúaknak kevesebb mint harmada volt foglalkoztatott. Ez az arány jócskán elmaradt a 70 százalékos országos aránytól. Ennek elsődleges oka a cigányoknál tapasztalható magasabb gyerekszámban keresendő. A hetvenes évek második felére azután jelentősen megemelkedett a női foglalkoztatottság szintje a cigányok körében. Az arányok a nyolcvanas években nagyjából változatlanok maradtak. Ekkor körülbelül minden második munkaképes korú cigány nőnek volt munkája. A rendszerváltást követő nagymértékű visszaesés hasonló arányú volt, mint a férfiaknál. A foglalkoztatottság szintje a harmadára esett vissza.

V. 1. táblázat

Férfiak és nők foglalkoztatottsága különböző években – a munkaképes korúak százalékában

	1971		1978		1987		1993		2003	
	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N
Férfiak	85,2	na.	77,3	1421	74,4	1966	28,8	2456	28,0	1616
Nők	30,3	na.	47,0	1454	49,3	1922	16,3	2386	15,1	1718
Együtt	na.	na.	62,0	2875	62,0	3888	22,6	4842	21,4	3334

Az 1978-as és 1987-es adatok forrása az 1993-as Cigányvizsgálat.

Ha megnézzük a foglalkoztatottságra vonatkozó országos adatokat, azt tapasztaljuk, hogy a cigány férfiak foglalkoztatottsága a nyolcvanas évek végéig néhány százalékponttal maradt el a népességi aránytól. A nők esetében nagyobb, de csökkenő mértékű volt a különbség a rendszerváltás előtt cigányok és nem cigányok között. A hetvenes évek elején még több mint kétszer annyi nem cigány dolgozott, mint cigány. 1987-ben másfélszeres volt ez az eltérés. A kilencvenes években a különbségek óriásira nőttek. A cigány és nem cigány férfiak foglalkoztatottsága között az eltérés a korábbi sokszorosára nőtt, de a nőknél is nagyobb, mint 1971-ben.

Ha nem az arányszámokat, hanem a létszámokat tekintjük, akkor (és csak akkor) a foglalkoztatott cigányok számának gyarapodásáról számolhatunk be. Az utóbbi tíz évben ugyanis növekedett a cigány foglalkoztatottak száma, 57 ezerről kerekén 80 ezerre, ezen belül a férfi foglalkoztatottaké 37 ezerről kerekén 50 ezerre és a foglalkoztatott nőké 20 ezerről 30 ezerre. Növekedett ugyanakkor a regisztrált munkanélküliek száma is 57 ezerről kerekén 90 ezerre. Ezen adatokkal számolva egyébként a regisztrált munkanélküliségi ráta 52

²¹ Az 1993-as felmérés munkatörténeti blokkja lehetővé tette a retrospektív vizsgálatokat.

százalék. A munkanélküliségi ráta 40 százalékra csökken akkor, ha csak azokat tekintjük munkanélkülieknek, akik a kérdezés előtti négy hétben aktívan kerestek munkát.

Regionális és településtípus szerinti különbségek

Foglalkoztatás tekintetében jelentősek a regionális és településtípus szerinti különbségek. A cigány férfiak álláshoz jutási esélyét már 1993-ban is alapvetően befolyásolta lakóhelyük. A keleti országrészben feleakkora arányban voltak állásban, mint Budapesten és a Dunántúlon. A megkérdezettek közül a keleti régióban a munkaképes férfiak kevesebb mint ötöde dolgozott, a központi iparvidéken ellenben több mint 40 százaléka. Ezek a regionális esélykülönbségek nagyobbak voltak a nem cigány férfiak között tapasztalható földrajzi eltéréseknél. 2003-ban is a fővárosban és környékén volt a legjobb a helyzet. A központi országrészben a cigány férfiak és nők mintegy 43 százalékának volt valamilyen munkája. Ezen belül Budapesten 49 százalék ez az arány. A fővárosi férfiak 64 százaléka dolgozott alkalmazottként, vállalkozóként vagy legalább alkalmi munkásként, ami a teljes népesség aktivitási adatait tekintve is magas arány. A Dunántúlon ellenben a cigányok 28 százalékának volt munkája. A keleti országrészben pedig a 15 éves és idősebb népesség csupán 14 százalékaról mondható el ugyanez. Ezen belül a nők kevesebb mint 10 százaléka járt dolgozni. A vidéki férfiak aktivitási rátája mindenhol magasabb, mint a nőké, de nem közelítette meg a fővárosi férfiak körében mért 64 százalékos arányt.

A keleti és a nyugati országrészen belül is vannak azonban különbségek. Ezeket már korábbi felméréseinkben is megvizsgáltuk. A férfiak foglalkoztatottsága 1971-ben nagyjából hasonló volt az ország északi, középső és nyugati területein. Kilógott a sorból a Hajdú, Szabolcs és Békés megyét magában foglaló keleti régió, amelyben 15 százalékponttal alacsonyabb volt a munkába járók aránya. Az alföldi régióban is valamivel a többi térség szintje alatt volt az állásban levők aránya. Az ezután következő két évtizedben a Dunántúlon csökkent a legnagyobb mértékben a foglalkoztatottság, és a keleti régióban nőtt legkevésbé az állástalanok aránya. Habár a mintába került cigány férfiak közül még a nyolcvanas évek végén is a három keleti megyében voltak legkevesebben állásban, az elmaradás a többi régiótól jelentéktelenné vált. Eddigre egyébként az északi régióban már kb. 5–6 százalékponttal magasabb volt a foglalkoztatottság, mint a központi iparvidéken és a Dunántúlon. A rendszerváltás után radikálisan átalakult a munkaerőpiaci részvétel mértékének regionális szerkezete. 60 százalékpont a különbség az északi régióban az 1987-es és az 1993-as foglalkoztatottság szintje között. Tehát a cigány férfiak álláshoz jutási esélyét 1993-ban alapvetően befolyásolta lakóhelyük. A keleti országrészben feleakkora arányban voltak állásban, mint Budapesten és nyugaton. Míg itt a negyedére esett vissza a dolgozók aránya, Budapesten és környékén minden második állás megmaradt. A munkába járók arányának csökkenése a Du-

nántúlon is kisebb mértékű volt, mint az alföldi, keleti, illetve északi régióban. Így a kilencvenes évek elejére a Dunántúlon és az ország központi régiójában 40 százalékos vagy azt megközelítő arányban volt munkájuk a férfiaknak, míg a keleti és az északi régió továbbá az alföldi megyék cigány férfi népességének nagyjából ötöde dolgozott. Az utóbbi tíz évben tovább változtak a munkához jutási esélyek a különböző régiókban. A központi iparvidéken nagymértékben javultak a munkához jutási esélyek, míg a Dunántúlon inkább romlott a helyzet, és most már csak 30 százalék körüli a dolgozó férfiak aránya. Az Alföldön és az északi régióban nem történt érdemi változás, míg a három keleti megyében tovább romlott a helyzet. Itt már csak a férfiak 14 százalékának van munkája. Ez alacsonyabb arány, mint a roma nők országos foglalkoztatottsági rátája.

V. 2. táblázat

Férfiak foglalkoztatottsága különböző években régióként – a munkaképes korúak százalékában

	1971		1978		1987		1993		2003	
	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N
Bp. iparvidék	90,0	na.	81,4	204	75,4	325	40,5	420	57,7	274
Kelet	74,8	na.	76,2	269	68,4	358	18,4	479	14,2	323
Alföld	81,8	na.	72,0	175	71,8	227	23,7	300	23,8	172
Észak	90,8	na.	81,1	360	80,8	479	22,9	607	19,7	498
Dunántúl	88,9	na.	77,2	377	73,9	540	36,6	650	31,5	349
Együtt	85,2	na.	78,0	1385	74,6	1929	28,8	2456	28,0	1616

A nőknél a rendszerváltást megelőzően és utána is máshogy festettek a regionális különbségek. 1971-ben nagy különbség volt a budapesti régió és a többi országrész foglalkoztatottsági szintje között. A keleti régióban a nők között is kevesebben dolgoztak, mint más térségekben. A nyolcvanas évekre kicsire zsugorodott a különbség Budapest és az ország többi része között. A keleti régió felzárkózása kisebb mértékű és későbbi volt, mint a többi országrészé. A régiók közötti különbségek nem sokat változtak a kilencvenes években sem. 16–22 százalék körüli a foglalkoztatottság mértéke az ország 4 régiójában (északi, Alföld, központi, Dunántúl), és 10 százalék alatt volt a három keleti megyében. 2003-ban a nők számára is a központi iparvidéken kínálták a legtöbb álláslehetőséget (itt 36 százalék a munkával rendelkezők aránya), továbbá az ország két északnyugati megyéjében is meghaladta a 20 százalékot a női foglalkoztatottság. A Dunántúl többi részén (Fejér megye kivételével), az Alföldön és az északi régióban azonban kismértékben 10–14 százalékosra csökkent a női foglalkoztatottsági ráta. A keleti régióban jelenleg ez az arány csupán 6 százalék.

1971-ben 5–6 százalékponttal volt magasabb a dolgozó férfiak aránya Budapesten, mint a vidéki városokban, és további néhány százalékponttal volt magasabb, mint a falvakban. A nyolcvanas évekre a falusi foglalkoztatottság elérte a városi szintet, de Budapest nagyobb előnye megmaradt. A rendszerváltás után megnőtt a távolság a budapesti és a vidéki foglalkoztatottság szintje kö-

zött. A városokban, illetve falvakban egyaránt harmadára csökkent az állásban levők aránya, míg Budapesten 1993-ban feleannyi munkahely volt, mint a rendszerváltást megelőzően.

Az utóbbi tíz évben a főváros új munkalehetőségeket kínált a cigányok számára is. Mindeközben a vidéki városokban nem változott, míg a falvakban tovább romlott a munkaerőpiaci helyzet. Budapesten a férfiak körében a munkába járók aránya másfélszeresére nőtt, és elérte a 64 százalékot. Ez a ráta persze még mindig jóval alacsonyabb, mint a rendszerváltást megelőzően volt. A falvakban viszont a tíz évvel ezelőtti 27 százalékkal szemben csak a férfiak 20 százaléka dolgozik.

A nők között máshogy alakult a foglalkoztatottság a lakóhely típusa szerint. 32 évvel ezelőtt nagy különbség volt a budapesti és a vidéki álláshoz jutási esélyek között. Ez a különbség fokozatosan eltűnt a nyolcvanas évek végére. A rendszerváltás után az állások nagyobb hányada maradt meg Budapesten, mint vidéken, de a különbség korántsem volt akkora, mint a férfiaknál. Azonban az utóbbi tíz évben a nők között is kinyílt a foglalkoztatási szint tekintetében a Budapest–vidék olló, a fővárosban javuló, a vidéki városokban stagnáló, a falvakban pedig romló álláslehetőségekkel. A budapesti nők most is jóval kisebb arányban foglalkoztatottak, mint a rendszerváltást megelőzően (37 százalékban az 55–61 százalékos korábbi arányokkal szemben), azonban – ellentétben a fővárosi férfiakkal – foglalkoztatási rátájuk eléri azt a szintet, amely a hetvenes-nyolcvanas években a vidéki településeket jellemezte.

Anyanyelv szerinti eltérések

A beás anyanyelvű férfiak foglalkoztatottsági arányai nagyjából a magyar nyelvűek szintjén vagy valamivel felette voltak a hetvenes, a nyolcvanas és a kilencvenes évek elején is. A cigány anyanyelvűek körében az átlagosnál kevesebb volt a foglalkoztatottak aránya. A nők között ellenben a beások foglalkoztatottsági szintje a cigány anyanyelvűekéhez volt hasonló a rendszerváltást megelőzően. A kilencvenes évek elején aztán a cigány nyelvűek munkához jutási esélye csökkent a legnagyobb mértékben, így elszakadtak a többiek foglalkoztatottsági szintjétől.

A beszélt nyelv szerint csoportosítva a megkérdezetteket némileg más eredményeket kapunk (a hetvenes évekből most az 1971-es állapotok helyett az 1978-as helyzetet vizsgáljuk). A férfiak között a cigányok lemaradása 1978-ban még nem mutatható ki. A nők között viszont mindhárom vizsgált évben alacsonyabb a cigányok foglalkoztatottsága, mint a beásoké. A beásoké meg alacsonyabb, mint a csak magyar nyelven beszélőké. A beás anyanyelvű férfiak körében 2003-ban is magasabb volt a foglalkoztatottak aránya, mint a magyar anyanyelvűek között. Azonban a legújabb adatok azt mutatják, hogy a cigány anyanyelvűek foglalkoztatottsága is magasabb, mint a magyar anyanyelvű férfiaké. A cigány anyanyelvűek között az alkalmi munkából élők és a vállalkozók

aránya magas, a beások körében viszont az alkalmazottak vannak sokan. A beás anyanyelvű férfiak 27 százaléka áll alkalmazásban, míg a cigány anyanyelvűek 20 százalékaról, a magyar anyanyelvűek 17 százalékaról mondható el ugyanez. A meglepő eredmény a beások esetében kölcsönös összefüggésben áll azzal, hogy hamarabb abbahagyják az iskolát. A tanulók aránya a körükben alig 4 százalék, míg a magyar anyanyelvűek között közel 12 százalék. A cigány anyanyelvűek esetében a fővárosi felülreprezentáltság állhat az adatok hátterében.

Az iskolázottság szerepe

A férfiak között 1978-ban ugyanolyan arányban voltak állásban a 8 általánost végzettek, mint a magasabb képzettségűek. A 8 osztálynál kevesebbet elvégzők foglalkoztatottsági rátája 6–8 százalékponttal kevesebb volt. 1987-re jelentősen megnöttek a különbségek a legalább általános iskolai végzettség és az iskolázatlanok között. A legiskolázatlanabb csoportban jelentősen csökkent a dolgozók aránya, míg a többiek körében alig változott a foglalkoztatottsági ráta. A rendszerváltozás után már jelentős eltérés volt az általánost végzettek és az ennél magasabb képzettségűek foglalkoztatottsági aránya között. Az előbbieket 35 százaléka dolgozott, mi az utóbbi csoportba tartozók 48 százalékanak volt állása. A teljesen képzetlenek lemaradása tovább nőtt, közülük csak minden hatodiknak volt munkája 1993-ban. Az iskolai végzettség szerepe 2003-ban is jelentős volt az elhelyezkedési lehetőségeket tekintve. A már nem tanuló és legalább érettségizett férfiak több mint felének volt valamilyen munkalehetősége, míg a legfeljebb 8 általánost végzett férfiak 28 százaléka dolgozott.

V. 3. táblázat

Férfiak foglalkoztatottsága különböző éveken végzettség szerint – a 19 évesnél idősebbek, de 60 évesnél fiatalabbak százalékában

	1978		1987		1993		2003	
	%	N	%	N	%	N	%	N
0–7 osztály	81,0	500	67,9	558	17,3	602	16,9	225
8 általános	87,1	418	85,8	739	35,0	1029	35,5	732
Magasabb	89,1	147	88,1	302	48,4	405	43,7	293
Együtt	84,5	1065	80,0	1599	32,4	2036	34,1	1250

A nőknél már 1978-ban akkora különbségeket találunk a különböző képzettségi csoportok foglalkoztatottságában, mint a férfiaknál 1993-ban. 1987-ben éppen a képzetlenebbek foglalkoztatottsága volt alacsonyabb, mint 1978-ban. 1993-ra már nem változtak érdemben az arányok, és a végzettség szerinti eltérések 2003-ban is megmaradtak. Így a nők körében az alapfokú végzettségűek foglalkoztatottsági szintje a férfiak körében tapasztaltnál nagyobb arányban tér el a képzetlenebbek szintjétől.

Korosztályok közötti eltérések

1978-ban a 24–40 év közötti férfiak 85–90 százaléka volt foglalkoztatott. A 20–25 éveseknek és a 40–60 éveseknek pedig a négyötöde volt állásban. 1987-re a 40 évesnél fiatalabbak körében is csökkent valamelyest a foglalkoztatottság, de a csökkenés az idősebbeknél volt igazán jelentős. Az 55 évnél idősebbeknek már kevesebb mint a fele volt ekkor foglalkoztatott. A nyolcvanas évek végére megjelenő kohorszkülönbségek egy jelentős része eltűnt 1993-ra. A 20 és 55 év közötti korosztályok között jelentéktelenné váltak az eltérések. A két szélső korcsoportban azonban továbbra is az átlagnál alacsonyabb volt a foglalkoztatás. A nőknél 1978-ban kisebb volt a legmagasabb foglalkoztatottsági rátával rendelkező csoport. A 30–40 évesek kb. 55 százaléka volt foglalkoztatott, míg a többi (20 évesnél idősebb) korcsoportban 45–50 százalékos volt a foglalkoztatottság. 1987-ben nem változott a korosztályok közötti viszony, minden korcsoportban kicsit nőtt a foglalkoztatottak aránya. A nőknél a kilencvenes években változott meg a helyzet. Szemben a férfiakkal, a 40 év felettiek foglalkoztatottsága csökkent kevésbé, és a fiataloké jobban.

V. 4. táblázat

Nők foglalkoztatottsága különböző években korcsoportonként – az adott korosztályok százalékában

	1978		1987		1993		2003	
	%	N	%	N	%	N	%	N
15–19	38,2	343	35,3	346	8,2	403	2,6	274
20–24	49,7	316	51,6	335	13,9	433	14,6	246
25–29	48,3	242	53,3	336	15,1	317	14,1	255
30–39	56,1	285	57,0	535	20,3	665	23,1	386
40–54	44,4	268	45,4	370	19,7	568	21,9	384
Együtt	47,0	1454	49,3	1922	16,3	2386	16,3	1545

A legfrissebb, 2003-as adatokat érdemes részletesebben is áttekinteni. A 15–19 éves korosztályba tartozó férfiak és nők többsége (kb. 60 százaléka) még tanul. A nem tanulók közül pedig jóval többen eltartottak, mint amennyien dolgoznak. A szóban forgó korosztályba tartozó férfiak 21, a nők 23 százaléka eltartott, míg a munkavégzők aránya rendre 9, illetve 3 százalék. A gyermekvállaláshoz kötődő juttatások a 15–19 éves nők tizedét érintik. Ez nem elhanyagolható arány, azonban azt mutatja, hogy a cigány nők döntő többsége csak a húszas éveiben szül gyermeket. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az iskolába már nem járó, munkahely nélküli cigány nők körében is többségben vannak azok, akik nem vállalnak tizenévesen gyereket. A húszas éveik elején azonban megugrik a gyermeket vállalók aránya – hasonlóan ahhoz, ahogy a nyolcvanas évek végéig országos viszonylatban is jellemző volt. A 20–24 éves nők közel fele (47 százaléka) gyesen, gyeden van otthon. Azonban a gyermekgondozás miatt otthon maradók aránya a 25–29 évesek, illetve a 30–34 évesek körében még magasabb. A cigányok rossz munkaerőpiaci helyzetének lehet a következménye, hogy alacsony, de nem elhanyagolható arányban vannak férfiak is a gyesen,

gyeden levők között. A huszonéves férfiak 3 százaléka részesül a gyermekgondozással kapcsolatos ellátásban. Azonban a húszas éveik elejétől a férfiak már viszonylag magas arányban dolgoznak, és a 25–29 évesek közül nagyjából ugyanannyian dolgoznak, mint a felettük levő korosztályokban, egészen 45 éves korig. Az ennél idősebbek körében fokozatosan csökken a munkába járók aránya. A nőknél később, a 30–34 évesek korosztályában közelíti meg a foglalkoztatottság a legmagasabb szintet. Azonban a nők viszonylag jó eséllyel találnak negyvenes éveikben is munkát. Ennek következtében a 45–59 évesek között hasonló arányban van munkájuk a nőknek, mint a férfiaknak. A 45–49 évesek körében a mintában több nő állt alkalmazásban, mint férfi (a férfiak ugyanakkor nagyobb arányban dolgoztak alkalmi munkásként). A munka nélküli cigányok közül is sokan élnek az aktív életkorban történő nyugdíjazási lehetőségekkel. Ugyanakkor még az 55–59 évesek között is jelentős számban vannak olyanok, akik nem tudják nyugdíjas státussal stabilizálni helyzetüket. E korosztály minden ötödik tagja számára a segélyek, illetve a családi segítség jelentik az elsődleges jövedelemforrást. A fentiekből kitűnik, hogy jelentős a férfiak és a nők foglalkoztatottsági szintje közötti eltérés, amely elsősorban a 20–35 évesek körében tapasztalható családi stratégiákból és életlehetőségekből fakad.

Szegregáció és foglalkoztatottság

1978-ban a külterületen élő férfiak közül pár százalékkal kevesebben dolgoztak, mint a belterületen élők közül. 1987-re ezek a kis különbségek is eltűntek. A rendszerváltás után megnőtt a különbség a telepiek és belterületiek között. A belterületen élő férfiak harmada dolgozott, a telepieknek csak 18 százaléka. A cigánytelepen élő nők foglalkoztatottsága már 1978-ban és 1987-ben is alacsonyabb volt, mint a többieké. A különbség arányaiban nőtt a kilencvenes években. Elmondható továbbá, hogy azok a cigányok, akik szegregáltabb lakókörnyezetben élnek, kisebb eséllyel jutnak munkához, mint azok, akiknek a környezetében sok nem cigány is lakik. A szegregáció mértékének csökkenésével párhuzamosan emelkedik a foglalkoztatottsági ráta. A nők és a férfiak körében is hasonló tendencia figyelhető meg (bár a mintában a legmagasabb foglalkoztatottsági rátát azok körében tapasztaltuk, akik közelében azért lakik néhány cigány család).

Az egyes változók önálló szerepe

A fenti áttekintésben nem lehetett választ kapni arra a kérdésre, hogy vajon az egyes vizsgált tényezők önmagukban magyaráznak-e valamit egyes roma csoportok munkához jutási esélyeinek különbségeiből? Az 1987-es és 1993-as évekre vonatkozóan regressziós modellt készítettünk a foglalkoztatottsági esélyek magyarázatára.

Az eredmények azt mutatják, hogy a keleti régió három megyéjében már 1987-ben minden egyéb feltétel azonossága mellett is nehezebb volt munkát találni, mint máshol. A budapestiek jobb lehetőségei is érezhetőek voltak. 1993-ra erősödött a régiók hatása. Kelet és Budapest hatása megmaradt, emellett a Dunántúlon az álláshoz jutás esélye érezhetően az átlagos fölé emelkedett. A képzettség hatása a foglalkoztatottságra mindkét évben jelentősnek tekinthető. A nyolc általánost elvégzők és el nem végzők közötti különbségek már a nyolcvanas években nagyok voltak. A nyolc általánosnál magasabb végzettségűek előnye 1993-ra vált jelentőssé, bár korábban sem volt elhanyagolható. A középkorosztályok előnye mindkét évben nagy volt. A háztartásban élő gyerekek nagyobb száma a nyolcvanas években elsősorban a nőknél, később a férfiaknál is foglalkoztatottságot negatívan befolyásoló tényezőnek tűnt. Fontos változás a kilencvenes években, hogy a nemek közötti különbségek is csak a háztartásban lakó gyermekek függvényében jelentek meg. Azokban a családokban tehát, ahol már (vagy még) nincsenek kiskorú gyerekek, az azonos képzettségű, életkorú stb. férfiak és nők között nincs különbség az álláshoz jutás valószínűségét tekintve. A háztartásban élő gyerekek számának növekedésével együtt jobban csökken a valószínűsége annak, hogy a nők dolgozzanak, mint annak, hogy a férfiak. A belterületen élő cigányoknak 1987-ben – *ceteris paribus* – nem volt könnyebb munkába állniuk, mint telepi társaiknak. 1993-ra megváltozott a helyzet, a belterületiek előnye az álláshoz jutásban jelentőssé vált.

A regresszióelemzés alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a három nagy nyelvi csoport közötti jelentős foglalkoztatottságbeli különbségek visszavezethetők e csoportok közötti lakóhelybeli, végzettségi és egyéb eltérésekre. Ugyanakkor nem szabad elfeledkezni arról, hogy a végzettség meghatározásában nagy szerepe van a tanulók anyanyelvének. A nem magyar anyanyelvűek nehezebben boldogulnak az iskolában.

A minta alapján a cigány háztartásokban élő nem cigányoknak nagyobbak valamivel a munkához jutási esélyeik, mint a többieknek, de a statisztikai hibahatáron belül van az eltérés. A mintabeli nem cigányok magasabb foglalkoztatottságában nagy szerepet játszhat magasabb végzettségük és korösszetételük.

Az átmenet éveinek változásai

Az alábbiakban az 1993-as retrospektív adatokra támaszkodva részletesen is megvizsgáljuk, hogy miképpen zajlott az a munkaerőpiaci átmenet, amelynek során a cigányok nagy része elvesztette munkáját. Az alábbiakban ismertetett adatok világosan mutatják, hogy a cigányok körében a munkahelyek elvesztése már a nyolcvanas években elkezdődött. Az is látható ugyanakkor, hogy ez kezdetben nem jelentett mindenki számára tartós munkanélküliséget. Akkoriban jelentős mértékű volt a ki- és belépés is a munkaerőpiacon.

A foglalkoztatottak aránya

Az előző fejezetből kiderült, hogy 1987-ben az akkor 15–60 éves férfiak háromnegyede és a 15–55 éves nők kb. fele dolgozott. A nők között a dolgozók aránya a nyolcvanas évek végén 2, majd 4 százalékponttal, a kilencvenes években 6–9 százalékponttal esett évente. A férfiak között valamivel élesebb törést tapasztalhatunk. 3–5 százalékpontos csökkenést regisztráltunk 1990-ig, majd 1991-ben és 1992-ben 10–11 százalékponttal lett alacsonyabb a dolgozók aránya a megelőző évhez képest.

V. 5. táblázat

A foglalkoztatottak aránya különböző években – a munkaképes korúak százalékában

	1987		1988		1989		1990		1991		1992		1993	
	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N
Férfiak	74,4	1966	71,5	2033	66,1	2110	57,2	2210	46,5	2307	36,5	2382	29,4	2469
Nők	49,2	1923	47,0	1991	43,0	2087	37,2	2179	30,8	2242	21,9	2323	16,3	2409
Együtt	61,9	3889	59,4	4024	54,6	4197	47,3	4389	38,8	4549	29,3	4705	23,0	4878

A fenti táblázatból világosan látszik, hogy nagy változás a kilencvenes években kezdődött. Ám az is kiderül, hogy a cigányság körében már hamarabb megkezdődött a foglalkoztatottság érezhető csökkenése, mint a nem cigányok között.

Valamilyest árnyalhatjuk a képet, ha megnézzük a fenti adatokat úgy, hogy állásban levőnek tekintjük a katonákat és a gyesen, gyeden levőket. Ez nyilván irreális feltevés, illetve csak kevés emberre vonatkozóan reális. Ám ennek ellenére nem csupán a kompatibilitás miatt – hivatalos munkaügyi statisztikák sokszor alkalmazott feltevéseként – érdemes ezt a kikötést megtenni. A katonaság és a gyes nem egyenlő a munkanélküli állapottal, sem egzisztenciálisan, sem megbecsültséget tekintve.

V. 6. táblázat

A foglalkoztatottak aránya különböző években, a katonákat és a gyesen, gyeden levőket foglalkoztatottnak tekintve – a munkaképes korúak százalékában

	1987		1988		1989		1990		1991		1992		1993	
	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N
Férfiak	75,2	1966	72,4	2033	67,2	2110	58,2	2210	47,5	2307	37,9	2382	31,3	2469
Nők	55,2	1923	53,5	1991	51,3	2087	47,1	2179	42,7	2242	36,4	2323	31,1	2409
Együtt	65,3	3889	63,1	4024	59,3	4197	52,7	4389	45,2	4549	37,2	4705	31,2	4878

A férfiakat vizsgálva nem találunk lényegi különbséget a korábbi adatokhoz képest. A katonaság természetesen csak kevesek számára és csak rövid ideig lehet elfoglaltság a munka vagy éppen a munkanélküliség helyett. A gyesel és gyeddél viszont egészen más a helyzet. A kilencvenes években az állás nélkül maradó kisgyermekes nők egyre nagyobb része választotta ezt a státust, mely valószínűleg kedvezőbb lehetőségeket biztosít, mint a munkanélküli segély.

Az utolsó munkahely elvesztése az egyes években

Az éppen állás nélkül levő tíz férfi közül hét a kilencvenes években veszítette el munkahelyét. A nőknél ez az arány valamivel több mint 50 százalék. Az első érzékelhető emelkedés az elbocsájtottak számában 1989-ben volt mind a férfiak mind, a nők között. Ne feledjük azonban, hogy a nyugdíjba vonulók ugyanúgy az állást veszítettek táborát szaporították, mint a gyesre távozókat. Megnéztük ezért azt is, hogy miért hagyta abba a rendszeres munkát a kérdezett. Elkülönítettük az egyénhez kötődő családi, egészségi, demográfiai okokat a munkáltató által kezdeményezett állásvesztéstől. Az 1993-as mintából a nyolcvanas években állásukat veszítők között többségben vannak a nyugdíj, gyes, betegség stb. miatt inaktívvá válók. A kilencvenes években az arányok gyökeresen megváltoztak – többségbe kerültek azok, akiket elküldtek munkahelyükről. Ha csak azokat vesszük tekintetbe, akik nem nyugdíj, gyes, betegség stb. miatt hagyták ott munkahelyüket, jobban észlelhetők a változások. Ebben a körben a jelenleg állás nélküli férfiak 5/6-a és a nők 3/4-e a kilencvenes években veszítette el munkáját. Ebben a csoportban kisebb a különbség a férfiak és a nők állásvesztésének időbeni alakulása között.

Munkába állók és munkát abbahagyók az egyes években

A munkanélküliek és inaktívak számának gyors növekedése nem jelenti azt, hogy a tárgyalt időszakban nem voltak újonnan vagy újra munkába állók. Az alábbiakban az egyes években munkát veszítőket, illetve munkába állókat vizsgáljuk.

1987/1988-ban körülbelül ugyanannyi cigány férfi kezdett (újra) dolgozni, mint amennyi abbahagyta a munkát. A kilencvenes évekre nagymértékben megnőtt a munkahelyeket különböző okok miatt elhagyók száma, ugyanakkor nem csökkent, sőt szerény mértékben még nőtt is a felvettek száma. A nők között hasonlóan alakultak a munkába állás és onnan kikerülés tendenciái. 1991-ben és 1992-ben náluk nem lehet kimutatni a felvettek számának szerény növekedését. A nem csökkenő abszolút számok nem jelentik az arányok változását. Ha azt nézzük, hogy a munkával nem rendelkező munkaképes korúak hány százaléka helyezkedett el az egyes években, értelemszerűen csökkenést tapasztalunk a kilencvenes években a nyolcvanas évekhez viszonyítva. A nyolcvanas évek végén minden évben az állás nélküli férfiak tizede, a nők 7–9 százaléka (újra) talált munkát. A kilencvenes években a nők között már csak feleakkora volt az újraelhelyezkedési arány. A férfiak között tapasztalt 6–7 százalékos munkába állási ráta is érezhetően alacsonyabb a korábbi, folyamatosan 10 százalék körüli aránynál.

V. 7. táblázat

Munkába állók és állásvesztők száma a mintában egyes években – esetszámok

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
Állásvesztő férfi	87	78	137	219	263	280	242
Elhelyezkedő férfi	86	68	78	88	69	76	97
Állásvesztő nő	96	95	121	181	184	225	189
Elhelyezkedő nő	91	87	83	82	61	45	72

Ha a legfeljebb 25 éveseket tekintjük, ugyanezeket a tendenciákat láthatjuk mind a férfiak, mind a nők körében. Tehát a fiatalok ugyanolyan számban, de kisebb arányban találtak munkát a kilencvenes évek elején, mint a nyolcvanas évek közepén és végén. Ez a meglepő eredmény abból adódhat, hogy a fiatalok egy részét elbocsátották, és hamar újra munkát tudott találni – esetleg megint csak rövid időre. Így a kilencvenes években az elsőként munkát találók csökkenő számát egészítheti ki az újra munkába állók növekvő serege.

A feltevést az utolsó egy-két évre vonatkozóan megerősítik adataink. 1991-ig az összes munkába állónak legalább a felét – néhány évben ennél többet – adták a pályakezdekők. 1992-ben és 1993-ban azonban az első állást szerzők aránya a munkába állók között lényegesen csökkent.

V. 8. táblázat

Pályakezdekők aránya a felvettek között az egyes években – az összes felvett százalékában

	1987		1988		1989		1990		1991		1992		1993	
	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N
Férfiak	60,5	86	66,2	68	61,5	78	53,4	88	55,1	69	36,8	76	17,5	97
Nők	40,7	91	39,1	87	45,8	83	45,1	82	49,2	61	44,4	45	22,2	72
Együtt	50,3	177	51,0	155	53,4	161	49,4	170	52,3	130	39,7	121	19,5	169

Ha az első álláshoz jutó fiatalok munkával nem rendelkező kortársaikhoz viszonyított arányát nézzük, már a kilencvenes évek elején csökkenést tapasztalhatunk. A nyolcvanas évek végéig minden hetedik 15 és 19 év közötti nem dolgozó fiatal jutott első álláshoz, a kilencvenes években csak 7–10 százalékuk.

A fenti gondolatmenetet erősítik meg a vizsgált időszakban – elsőként vagy újra – munkába állók munkahelyvesztési adatai. Az 1989-ben munkába álló nőknek csupán a hatoda dolgozott 1993-ban. De az 1991-ben felvetteknek is kevesebb mint a fele volt dolgozó 93-ban. A férfiak között valamivel magasabb a 93-ig munkában maradó aránya.

V. 9. táblázat

A 93 végén dolgozók aránya az egyes években munkába állók között – a munkába állók százalékában

	1989		1990		1991		1992	
	%	N	%	N	%	N	%	N
Férfiak	41,0	78	39,8	88	39,1	69	59,2	76
Nők	15,7	83	32,9	82	37,7	61	47,7	44
Együtt	28,0	161	36,5	170	38,5	130	55,0	120

Munkahelyvesztők

Az alábbi fejezetben részletesen áttekintjük a munkahelyüket egyes években elvesztett emberek megoszlását néhány változó mentén. Kiindulópontnak megint csak azokat tekintjük, akik egy-egy évben véglegesen (pontosabban: a kérdéses időpontjáig) elvesztették állásukat. Általában az összes ilyen kérdezett számba vesszük. Egy-két táblázatban azonban az elemzés kívánalmainak megfelelően szétválasztjuk az önként távozó csoportját és a kényszerűségből munka nélkül maradókét.²²

V. 10. táblázat

Nem dolgozó férfiak korcsoportos megoszlása az állásvesztés éve szerint – az 1993-ban nem dolgozó, az adott évben állást vesztő férfiak százalékában

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	Együtt
15–29	27,3	38,6	44,6	40,6	47,4	43,3	50,0	44,5
30–39	36,4	28,1	23,2	32,1	30,6	33,6	29,3	30,6
40–59	36,4	33,3	32,1	27,3	22,0	23,1	20,7	24,9
Esetszám	44	57	112	187	232	268	270	1170

Előzetesen nem tételeztünk fel különbséget a különböző korosztályok munkahelyvesztésének időbeni lefolyása között. Az első adatok mindenesetre cáfolni látszanak feltevésünket. A férfiak között valamelyest nőtt a kilencvenes években a 40 év alatti korosztályok aránya az elbocsájtottak között. Ennek persze lehetnek egyszerű, a retrospektív vizsgálatra visszavezethető – tehát nem tartalmi – okai is. Am a különbségek nagysága nem erre utal. A nagy elbocsájtási hullám erősebben érintette a fiatalokat, mint az időseket. A nőknél a 30 évnél fiatalabbak aránya a munkát abbahagyók között elég stabil a vizsgált időszakban. A fiatalok növekvő arányának férfiaknál megfigyelt jelensége a 30 és 40 év közöttiekre vonatkozik csak. A férfiak és nők közötti különbség feltehetően a gyesre meneteknek köszönhető. Ahhoz, hogy megtudjuk, vajon valóban később hagyták-e ott munkahelyüket a fiatalok, egy fokkal finomabb vizsgálatra van szükség.

Feltételezhető volt szerintünk, hogy a falvakban hamarabb veszítették el állásaikat a cigányok, mint a városokban. Ezt elsősorban az ingázók leépítésével indokolhatjuk. Az adatok itt sem vágnak teljesen egybe előzetes elképzeléseinkkel. A férfiak között nem túlságosan változnak a településtípusonkénti arányok. A falvakban 1990–91-ben volt relatíve több állásvesztő, míg városokban

²² Sajnos, jónéhány változó vizsgálata esetén igen korlátozottak a statisztikai következtetések lehetőségei. Nagyon alacsony cellagyakoriságok jelennek meg sok alkalommal. Ezért csak az erős tendenciákról mondhatunk határozott véleményt. Az alacsony létszám mellett egy másik tényező is bizonytalanná teszi az eredményeket. A mintavétel módja miatt előfordulhat, hogy sok kérdezett dolgozott ugyanazon a munkahelyen. Egy-egy nagyobb mértékű elbocsájtási döntés sok hasonló státusú megkérdezett érínthetett egyszerre. Így országos jelenségekkel nem magyarázható „kiugró” éveket regisztrálhatunk némely esetben.

1992–93-ban nagyobb a munkahelyet elhagyók aránya. A nőknél 1989-ben volt kiemelkedő a falusiak aránya az állásvesztők között, egyébként viszonylag stabilak az arányok.

A férfiak között az építőipar kiugró elbocsájtási éveinek 1987, illetve az 1989–1991 közötti időszak számít. A szolgáltatásokban kicsit később, 1992–93 között volt nagyobb arány (ám ekkor a szolgáltatásban dolgozók aránya is magasabb volt). A nőknél a könnyűipart érdemes külön kiemelni. Itt 1988-ban volt valamivel nagyobb elbocsátás, utána azonban nem volt ilyen relatíve kiugró év. A szolgáltatásokban dolgozók aránya az állásvesztő nők között (mint ahogy az állásban levők között is) a kilencvenes években valamivel nagyobb, mint a nyolcvanas évek végén.

Korábban már említett tettünk az ingázókról. Azt állítottuk, hogy hamarabb veszítették el állásaikat azok, akik lakóhelyüktől eltérő településre jártak dolgozni. Az adatok azt mutatják, hogy az ingázók valóban hamarabb veszítették el általában munkahelyüket, mint azok, akik helyben dolgoztak. 1991-ig a lakóhelyükön dolgozók az elbocsájtottak 40 százalékát tették ki. Ezután ez az arány másfélszeresére emelkedett, és ezen a szinten maradt 1993-ban is. A heti vagy havi ingázók száma eleve nem volt magas, így az elbocsájtottak között sem volt sok. 1991-ig 10–15 százalék körül mozgott arányuk, majd ez a szám 10 százalék alá csökkent.

V. 11. táblázat

Nem dolgozó férfiak utolsó munkahelyre járás módja szerinti megoszlása az állásvesztés évében – az állásvesztő férfiak százalékában

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	Együtt
Lakóhely	46,0	43,5	40,7	46,9	41,9	61,8	58,5	51,2
Napi ingázó	48,0	45,2	41,6	38,8	46,6	31,1	33,8	38,4
Heti, havi ing.	4,0	9,7	16,8	12,8	11,4	5,9	5,4	9,2
Nem derül ki	2,0	1,6	0,9	1,5	0,0	1,1	2,2	1,2
Esetszám	50	62	113	196	236	270	275	1202

A nők között ebben az elemzési dimenzióban is tompábbak a tendenciák. Az ingázók korábbi elbocsájtásának jelei azért közöttük is érezhetők. Más vizsgálati dimenziókhoz hasonlóan korábban érezhetők a változások a nők között. 1989-ig a munkahelyet elhagyók közül minden második rendelkezett addig állással lakóhelyén. A kilencvenes években ez az arány 40 százalékra csökkent.

Sem a férfiaknál, sem a nőknél nem mutatható ki kapcsolat az elbocsájtás időpontja és az állását veszítő anyanyelve között. A telepiek elbocsájtását tekintve sem látható határozott tendencia. Nagy viszont az ingadozás egyes évek között. Néha magas az arányuk, máskor alacsony. Lehetséges, hogy ennek az ingadozásnak a bevezetőben említett mintavételi sajátosság az oka. A mintában szereplő telepiek korlátozott számú telepről származnak, és lehetséges, hogy az egy telepen lakók közül sokan egy munkahelyen dolgoztak.

Feltevésünk szerint a képzetek tovább meg tudták őrizni munkahelyüket, mint a képzetlenek. Az elgondolást talán nem kell indokolni. Erős tendencia

mutatkozik arra, hogy korábban a képzetlenebbek veszítették el munkájukat, míg később kerültek sorra a 8 általánost vagy szakmunkásképzőt végzettek. A tendencia ebben az esetben is erősebb a férfiaknál, mint a nőknél.

V. 12. táblázat

Nem dolgozó férfiak képzettség szerinti megoszlása az állásvesztés évében – az adott évben legalább 20 éves állásvesztő férfiak százalékában

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	Együtt
0–7 általános	72,3	58,9	41,0	36,0	35,4	31,4	25,3	35,8
8 általános	21,3	33,9	43,0	52,7	49,1	50,2	56,6	49,0
Magasabb	6,4	7,1	16,0	11,3	15,6	18,4	18,0	15,2
Esetszám	47	56	100	186	212	245	233	1079

A cigány háztartásokban élő nem cigányokról is feltételeztük, hogy jobban meg tudnak kapaszkodni a munkaerőpiacon. Ennek legfőbb oka átlagosnál magasabb képzettségük lehet. A nem cigányok elég kevesen vannak a mintában, így nehéz következtetéseket megfogalmazni. Kisebb változások azonban érzékelhetőek. A férfiak között a nyolcvanas években 2-3 százaléknyi nem roma volt az elbocsájtottak között. Ez az arány a kilencvenes évekre 5-10 százalékra nőtt. A nők között viszont nem lehet semmilyen tendenciát felfedezni.

Munkába állók

Korábban már jeleztük, hogy a kilencvenes években a munkapiac átalakulása nyomán csökkent a pályakezdők aránya a munkába állók között. Nem meglepő, ha csökkenést tapasztalunk a 30 év alatti férfiak arányában a felvettek között. Ennek a csökkenésnek a mértéke azonban kisebb, mint a pályakezdők arányának mérséklődése. A nők között még ilyen mértékben sem változtak a korosztályok közötti arányok.

A nyolcvanas évek végén a felvett férfiak háromnegyede volt belterületi, 1992–93-ban már 85 százalékuk. A nők között nem hozott változást a rendszerváltás. A felvettek nagyjából négyötöde lakott belterületen. Ez az arány megfelel a felnőtt cigány nők lakásuk fekvése szerinti megoszlásának. 1987–88-ban a munkába álló férfiak 43 százaléka helyezkedett el lakóhelyén. A kilencvenes évek elejére az arány 15 százalékponttal emelkedett. A nők között ebben a tekintetben sem volt változás a tárgyalt időszak alatt. A nem magyar anyanyelvű csoportokhoz tartozók aránya az álláshoz jutók között a férfiaknál és a nőknél is érezhetően csökkent. A nyolcvanas évek végén még a cigány populáción belüli arányaiknak megfelelően jutottak álláshoz a beás és cigány nyelvűek, ám esélyeik majdnem a felére csökkentek a rendszerváltás után. Ennek talán az lehet az oka, hogy az átlagnál többen laknak közülük falvakban és nagyon kevesen Budapesten.

A nyolcvanas évek végén a felvett férfiaknak a negyede nem végezte el az általános iskolát. A kilencvenes évekre a munkába álló férfiak 12 százalékáról

mondható el ugyanez. A szakképzettek aránya az elsőként vagy újra dolgozni kezdők között 21-ről 30 százalékra nőtt. A nők között hasonlóan látványosak a változások. 1988-ban és 1989-ben a felvetteknek 6 százalékának volt általános iskolainál magasabb végzettsége, 1992–93-ban viszont már 17 százalék volt ez az arány. A nem roma háztartástagok aránya a felvettek között nem változott meg érezhető mértékben a rendszerváltás idején.

Az egyes ágazatok felvevőképességének alakulását tekintve számottevő változásokat tapasztalhatunk. 1988–89-ben minden ötödik férfi helyezkedett el szolgáltatási ágazatokban, 1990–91-ben már 45 százalékuk. A rákövetkező két évben már a munkába álló férfiak több mint a fele a szolgáltatásokban helyezkedett el. Ezzel párhuzamosan felére csökkent a mezőgazdaságban és az építőiparban munkát találó férfiak aránya. A mezőgazdaság a nyolcvanas évek végén a munkába álló férfiak 28 százalékának adott állást. A kilencvenes évek elején már csak 16 százalék, majd 13 százalék volt a mezőgazdaságban dolgozni kezdők aránya a felvett férfiak között. Az építőipar részesedése a felvételekben 22 százalékról 11 százalékra csökkent a vizsgált időszak alatt. A nők között valamivel kisebb mértékűek voltak a változások. Náluk egyharmados arányról növekedett 50 százalékosra a szolgáltatásban munkát találók aránya. A többi ágazat részesedése nagyjából egyforma mértékben, 6–7 százalékponttal csökkent a rendszerváltás idején.

Fontos tanulsága elemzésünknek, hogy az állás elvesztése a rendszerváltás környékén – a cigányok körében – nem jelentette a munkaerőpiacról való végleges kiszorulást. A kilencvenes évek elején ugyanannyian kaptak állást, mint korábban. Ez persze még mindig azt jelenti, hogy egyre nehezebb volt munkát találni, és az első munkába állás éve feljebb tolódott. Emellett azt is látni kell, hogy az átalakulás idején munkához jutók nagy többsége 2–3 éven belül elvesztette állását. Tehát a stabil állás megszerzésének esélye valóban minimális volt a rendszerváltás éveiben a cigányok körében. Erre már Janky Béla felhívta a figyelmet *Cigányok munkaerőpiaci helyzete a hetvenes, nyolcvanas és a kilencvenes években* című 1998-as tanulmányában, valamint Kertesi Gábor *A cigány foglalkoztatás leépülése és szerkezeti átalakulása 1984 és 1994 között* című tanulmányában.

Az elbocsátások alakulásának története a különböző csoportokban nem mutat igazán nagy különbségeket. Talán a képzetlenekekről mondhatjuk el, hogy már a kilencvenes évekbeli nagy változások előtt elkezdtek nagyobb arányban elveszíteni munkájukat, mint a többi cigány.

A foglalkoztatottak belső rétegződése

Az 1993-as adatok elemzése

A tanulmányban már esett szó az ideiglenesen foglalkoztatottakról. Számuk jelentősen változott a hetvenes évek óta. 1978-ban a férfiak és a nők körében egyaránt majdnem annyian dolgoztak az év végén, mint bármikor az év folya-

mán. 1987-ben már 4–5 százalékpont volt az eltérés az év folyamán és az év végén dolgozók között. Ám ekkor már folyamatosan érezhetően csökkent a foglalkoztatás a cigányok körében, így a különbség keveset mond az ideiglenesen dolgozók számáról. Ugyanez a helyzet az 1993-ban tapasztalt tetemes eltérésekkel is.

V. 13. táblázat

Az egyes évek során valamikor munkával rendelkező férfiak és nők aránya – a munkaképes korúak százalékában

	1978		1987		1993	
	%	N	%	N	%	N
Férfiak	78,5	1421	78,0	1966	42,4	2334
Nők	50,1	1454	54,8	1922	27,4	2281
Együtt	64,1	2875	66,5	3888	35,0	4615

Ha megnézzük azoknak az arányát, akik dolgoztak egy adott év folyamán, de sem az előző, sem annak az évnél a végén nem volt munkájuk, elsősorban a férfiak között találunk változásokat. 1978-ban és 1987-ben is a munkaképes korú cigány férfiaknak kevesebb mint egy százaléka dolgozott csak évközben, de nem az év elején és végén. 1993-ban ellenben 4 százaléknian voltak a csak év közben (sem év elején, sem év végén nem) dolgozók. A nők között már 1978-ban is több mint 1 százaléknak volt évközi munkája. Az arány később 3 százalékra emelkedett, és ekkora maradt a rendszerváltás után is.

Másképpen is számba vehetjük az ideiglenesen dolgozókat. Megnézhetjük, hogy egy-egy évben hányan dolgoztak 12 hónapnál kevesebbet. Mind a férfiak, mind a nők között a hetvenes, a nyolcvanas és a kilencvenes években is viszonylag állandó a 12 hónapnál kevesebbet dolgozók aránya a foglalkoztatottak között. 13 és 17 százalék között mozog ez a ráta. A legfeljebb fél évet dolgozók aránya nagyobb arányú ingadozást mutat. A férfiak között érezhető a pár hónapot dolgozók arányának növekedése. Az 1987-es 4,3-ról 1993-ra 7,9 százalékra ugrott arányuk a foglalkoztatottak között. Az előző bekezdésben ismertetett arányszámok alábecslik az ideiglenesen foglalkoztatottak arányát, az itt ismertetett eredmények pedig a valóságosnál több ideiglenes munkavállalót mutatnak.

V. 14. táblázat

Férfiak megoszlása munkában töltött hónapok száma szerint különböző években – a foglalkoztatott férfiak százalékában

	1978	1987	1993
1–6 hónap	4,2	4,3	7,9
7–11 hónap	8,3	10,2	9,4
Egész év	87,5	85,5	82,7
Esetszám	1069	1431	693

A 2003-AS ADATOK

2003-ban a valamilyen munkát végző cigányok 71 százalékának volt rendszeres, egész éven át tartó kereseti lehetősége. Adataink szerint további 19 százalék munkája évente néhány hétnyi vagy néhány hónapnyi elfoglaltságot jelent. A munkával rendelkező válaszolók 10 százaléka alkalmi jelleggel dolgozik. Az ingázók aránya a dolgozókon belül 35 százalék, ebből 30 százalék a napi ingázók aránya. A válaszadók állítása alapján a munkahelyek 77,5 százaléka legális álláshely, a többiek illegálisan dolgoznak.

Jelenleg a cigányok között kevesen vannak azok, akiknek munkahelyük van, még kevesebben azok, akiknek stabil, teljes állásuk van. Azonban a munkával rendelkezők többsége is a munkaerőpiac alsó szegmensében tud elhelyezkedni. A dolgozó cigányok 70 százaléka segéd- vagy betanított munkásként dolgozik. 22 százalék a szakmunkásként, képzett kékgallérosként dolgozók aránya. Ugyanakkor csupán 8 százalékot tesznek ki azok, akik fehérgalléros munkakörben vagy valamilyen egyenruhás testület tagjaként dolgoznak.

A fentiekben ismertetett adatok figyelembevételével készítettünk egy összetett változót, amely a munka rendszeressége és mennyisége, továbbá a munkahely jogi státusa felől közelít a kérdezettek munkaerőpiaci státusához. Három kategóriát különítettünk el. Az első csoportba soroltuk azokat, akiknek rendszeres munkájuk és heti 40 órás elfoglaltságuk, bejelentett állásuk van. A 15–74 év közötti férfiak 16 százaléka, a nőknek pedig 10 százaléka tartozik ebbe a csoportba. A második kategóriába kerültek azok, akiknek van valamilyen munkalehetőségük, de ez legalább egy szempontból „atipikusnak” tekinthető. Azaz ide tartozik az is, akinek a munkahelye folyamatos, de csak részidős állás, vagy teljes munkaidéjű, de ideény jellegű, de az is, aki nyolcórás állásban dolgozik egész évben, de nincs bejelentve, és így nem védik a munkajogi törvények. A munkaképes korú cigány férfiak 14 százaléka, a nőknek pedig 6 százaléka rendelkezik ilyen jellegű munkával. A harmadik csoportba kerültek azok az inaktívak és munkanélküliek, akik semmilyen kereső tevékenységet nem folytatnak. Látható, hogy ebben a csoportosításban a munkával rendelkezők aránya kismértékben meghaladja a dolgozók korábban közölt arányát. Ennek az az oka, hogy a most ismertetett változóban munkavégzőnek tekintettük azt is, akinek fő megélhetési forrása valamilyen segély, járadék vagy más családtagok jövedelme, ugyanakkor alkalmilag végez valamilyen kereső tevékenységet.

Az adatok tovább árnyalják a megélhetésről korábban szerzett ismereteinket. Ugyanis megmutatják, hogy nem csupán arról van szó, hogy a cigányok igen kis arányban végeznek egyáltalán valamilyen munkát, hanem arról is, hogy ezen belül csak alig 60 százalékuknak van teljes állása, a többiek munkahelye csak rendszertelen, kis mértékű vagy illegális keresetszerzési lehetőség. Nincs kizárva egyébként, hogy a be nem jelentett állásban levők aránya némileg még magasabb az általunk önbevallás alapján számított aránynál.

A városok a falvakhoz képest a férfiaknak elsősorban alkalmi jellegű munkalehetőségből nyújtanak többet, míg a nők számára a legális főállások száma

nő meg. Budapesten mindkét típusból számottevően magasabb a kínálat, mint vidéken. Az ország nagyobb részén a férfiak körében nagyjából ugyanannyi embernek van teljes állása, mint amennyinek valamilyen atipikus munkája. Kivételt képez ez alól Nyugat- és Dél-Dunántúl, ahol a dolgozók többségének teljes és legális állása van. A nyugati megyékben ugyan a teljes munkaidőben foglalkoztatott roma férfiak aránya is alacsonyabb, mint a budapesti iparvidéken (22 százalék 30 százalékkal szemben), azonban a jelentős különbség az egyéb munkalehetőségekben van: a főváros vonzáskörzetében a férfiak további 30 százaléka dolgozik valamilyen atipikus munkahelyen, míg a három nyugati megyében csak 7 százalék ez az arány. A nők körében még látványosabban érvényesül ez a tendencia. Az ország nyugati határán fekvő megyékben a cigány nők foglalkoztatottsági aránya megközelíti a fővárosi rátát, ha csak a legális főállásban levőket tekintjük (18 százalék 21 százalékkal szemben). Azonban míg a központi iparvidéken a nők további 17 százaléka rendelkezik még valamilyen kevésbé rendszeres keresettel, addig nyugaton ez csak 3 százalékról mondható el. Az állás „rendezettsége” összefügg a munka minőségével. Az iskolázottság elsősorban a rendszeres főállásban levők arányával mutat szoros összefüggést. Az atipikus munkahelyek az iskolázatlanok körében jóval gyakoribbak.

A 2003-as felmérésben megvizsgáltuk az állásban lévők kereseti viszonyait is. Az adatok elsősorban a főállásban dolgozók esetében értékelhetők. A válaszok szerint a főállásban dolgozók átlagosan nettó 61 ezer forint keresettel rendelkeznek. A főállású férfiak átlagosan 66 ezer forintot, míg a nők 51 ezret visznek haza keresetként. A keleti határnál fekvő három megyében ez az összeg átlagosan 44 ezer, míg a budapesti iparvidéken 67 ezer forint. Budapesten 78 ezer forint a legalább heti 40 órát dolgozók havi keresete. Figyelemreméltó, hogy a BAZ, Heves és Nógrád megyét magában foglaló északi régióban 64 ezer forint a főállásban dolgozó cigányok átlagos keresete. Mindeközben ebben a térségben kevesebb embernek van munkája. A vidéki városokban a budapesti átlagnál jóval alacsonyabb, 55 ezer forint az egy főállású dolgozóra jutó havi kereset. A mintánk falvaiban a keresetek átlaga még kicsit magasabb is, mint a városokban, és megközelíti az 59 ezer forintot.

Azt a korábbiakban láttuk, hogy a magasabb iskolai végzettségűek nagyobb eséllyel kapnak munkát. Ugyanakkor a felmérés adatai azt mutatják, hogy a munkával rendelkezők között viszonylag csekélyek a végzettség szerinti kereseti különbségek. A legalább érettségizett főállásúak átlagban 66 ezer forintot visznek haza, ám a legfeljebb 8 általánost végzettek keresete is eléri a 60 ezer forintot (az eltérések mértéke nem meghatározó). A munka jellege szerint sincsenek érdemi kereseti különbségek. A segédmunkások keresete megközelíti a képzett kékgalléros, illetve fehérgalléros munkavállalók jövedelmét (ez esetben sincs döntő különbség a különböző kategóriákba tartozók átlagos keresete között). A minta adatai alapján ellenben valószínűsíthető, hogy a heti ingázást vállaló, távoli munkahelyeken dolgozóknak (a főállásúak 5 százalékát teszik ki) valóban magasabb a keresetük. Körükben ez átlagosan 86 ezer forint.

További elemzést igényelnének a nemzetiségi és anyanyelvi csoportok közötti eltérések. Míg az iskolázottsági és foglalkoztatottsági adatok a romungrók körében a legjobbak, a dolgozók kereseti viszonyai más mintát mutatnak. Különösen a dolgozó beások keresete kiugró a többiekéhez képest, és ez nem vezethető egyértelműen vissza a különböző anyanyelvi és nemzetiségi csoportok regionális eloszlására.

JÖVEDELMI VISZONYOK

A 2003-as felmérésben vizsgáltuk a kérdezettek jövedelmi helyzetét is. Természetesen egy kérdőíves felmérésben csak hozzávetőleges jövedelmi adatokat tudunk szerezni. Becslésünk szerint a cigány háztartásokban az egy főre jutó átlagos havi jövedelem 2003 februárjában 20 900 forint, a medián jövedelem 16 800 forint volt. Ez tartalmazza az összes pénzben kifejezhető bevételt, tehát a nyugdíjakat és támogatásokat is. A munkajövedelmek átlagosan a bevételek kevesebb mint felét jelentik. Becslésünk szerint ezek egy háztartástagra jutó átlagos összege 8800 forint. A maradék 12 100 forint nyugdíjból, gyermekétmogatásból és különböző segélyekből áll össze.

V. 15. táblázat

A cigány háztartások megoszlása az egy főre jutó átlagos havi jövedelem (forint) kategóriái alapján 2003-ban

Jövedelem-kategóriák	Esetszám (érvényes válaszok)	Százalék	Kumulatív százalék
0–14 999 Ft	477	41,5	41,5
15 000–19 999 Ft	232	20,2	61,7
20 000–29 999 Ft	225	19,6	81,2
30 000–X	216	18,8	100,0
Együtt	1150	100,0	

Az ismertett középértékek mögött jelentős jövedelmi különbségek húzódnak meg. A háztartások 56 százalékában ugyanis nincs olyan személy, akinek a kérdés idején munkából származó személyes jövedelme lenne (ezekben a háztartásokban is elképzelhető, hogy a család valamilyen közös alkalmi tevékenysége – például gyűjtögetés – jövedelmet termel). Kisebbségben vannak a munkajövedelemmel rendelkezők a háztartások 12 százalékában, fele-fele a megoszlás 18,5 százalékban, a többség rendelkezik munkajövedelemmel 5,3 százalékban, és mindenkinek van munkajövedelme 8,1 százalékban. A dolgozó nélküli háztartások 56 százalékos aránya különösen magas annak ismeretében, hogy a cigányok között nagyon kevés a csak nyugdíjas korúakból álló háztartás.

A kereső nélküli háztartásokban az egy főre jutó átlagos jövedelem 14 900 forint (a medián értéke 12 800 forint). A háztartásoknak abban a 8 százalékában, ahol minden felnőttnek van keresete, az egy főre jutó jövedelem átlaga megközelíti a 40 ezer forintot (a medián értéke 36 ezer). A keresők arányának

növekedésével nem csupán a nyugdíjak és támogatások aránya, de nagysága is csökken a háztartásokban. Ahol minden felnőtt dolgozik, a nyugdíjak és támogatások egy főre jutó értéke csupán 6500 forint.

V. 16. táblázat

Egy főre jutó átlagos havi jövedelem (forint) becslése a különböző összetételű cigány háztartásokban 2003-ban

Munkajövedelemmel rendelkezők aránya a felnőttek között	Egy főre jutó havi jövedelem átlaga	Egy főre jutó havi munkajövedelem átlaga	Egy főre jutó havi nyugdíjak és támogatások átlaga
Nincs	14 852	534*	14 318
Kisebbség	20 830	9 777	10 553
Fele-fele	26 932	16 746	10 187
Többség	35 824	28 975	6 849
Mindenki	39 554	33 083	6 470
Összesen	20 852	8 779	12 074

* A háztartásnak akkor is lehet munkajövedelme, ha egyik tagjának sincs keresete. A család (egyres tagjainak) közös alkalmi munkatevékenysége (pl. gyógynövények gyűjtése) hozhat csak háztartásszinten figyelembe vehető jövedelmet. A kérdőívben külön blokkban térünk ki ezekre a közös jövedelemforrásokra.

Az egész népességben az egy főre jutó havi jövedelem 2001-ben kerekén negyvenezer forint, 2003 őszén hatvanezer forint volt. Az átlagos cigány háztartásban az egy főre jutó havi jövedelem 2003 január-februárjában a 2001. évinek valamivel több mint a felét, a 2003 őszinek valamivel több mint a harmadát érte el.²³

Az alsó decilisben országosan 2003-ban az egy főre jutó havi jövedelem 19 173 forint volt. A cigány háztartások 56 százalékában az egy főre jutó havi jövedelem nem érte el még ezt az alacsony szintet sem. A második decilisben az egy főre jutó havi jövedelem 2003-ban 29 589 forint volt. A cigány háztartások további 12 százaléka nem érte el ezt a szintet. Pontosan ezt a szintet érte el a cigány háztartások 18,5 százaléka. A harmadik decilisben az egy főre jutó havi jövedelem 2003-ban 36 548 forint volt. Ezt az összeget felülmúlja az egy főre jutó havi jövedelem a cigány háztartások 23 százalékában. Ezekben a háztartásokban a felnőttek többségének, illetve minden felnőttnek van munkajövedelme. A negyedik decilisben az egy főre jutó havi jövedelem 2003-ban 42 175 forint volt. Ezt a jövedelmet még azok a cigány háztartások sem érik el, amelyekben minden felnőtt rendelkezik munkajövedelemmel.

Az egy főre jutó jövedelemnél realisabb képet nyújt a háztartások helyzetéről az egy fogyasztási egységre jutó jövedelem. A nagyobb gyerekszám miatt különösen igaz ez a cigány háztartások esetében. Az egy fogyasztási egységre jutó jövedelem kiszámításánál az OECD 2 skálát használtuk, vagyis az első felnőtt 1, minden további felnőtt 0,7 és minden gyermek 0,3 ekvivalencia-értéket kapott.²⁴

²³ A legfrissebb országos becslésekhez lásd Szivós–Tóth (2004).

²⁴ Lásd Éltető–Havasi (2002). Az ekvivalencia-értékek, illetve a fogyasztási egységek számításánál ugyanakkor más skálát alkalmazott Spéder Zsolt (2002), valamint Kapitány–Spéder (2004).

V. 17. táblázat

A cigány háztartások megoszlása az egy fogyasztási egységre jutó átlagos havi jövedelem (forint) kategóriái alapján 2003-ban

Jövedelem-kategóriák	Esetszám (érvényes válaszok)	Százalék	Kumulatív százalék
0–14 999 Ft	121	10,5	10,5
15 000–19 999 Ft	118	10,3	20,8
20 000–29 999 Ft	328	28,5	49,3
30 000–X	583	50,7	100,0
Együtt	1150	100,0	

V. 18. táblázat

Egy fogyasztási egységre jutó átlagos havi jövedelem (forint) beclése a különböző összetételű cigány háztartásokban 2003-ban

Munkajövedelemmel rendelkezők aránya a felnőttek között	Egy fogyasztási egységre jutó havi jövedelem átlaga	Egy fogyasztási egységre jutó havi munkajövedelem átlaga	Egy fogyasztási egységre jutó havi nyugdíj és támogatás jövedelem átlaga
Nincs	24 815	884	23 930
Kisebbség	36 731	17 263	19 468
Fele-fele	48 988	29 721	19 267
Többség	62 732	50 447	12 285
Mindenki	67 469	55 715	11 754
Összesen	36 172	15 240	20 932

A cigány háztartások 18 százaléka jövedelméből szűkösen meg tud élni, de nagyobb megtakarításokra vagy befektetésekre nem képes. A cigány háztartások 82 százalékának jövedelme nem éri el a KSH által kiszámított létminimumot, és alapvető szükségleteit csak részben tudja kielégíteni. A cigány háztartások 56 százaléka a lakosság alsó jövedelmi tizedéhez tartozik, a szó legszorosabb értelmében szegény, és még táplálkozni sem tud kielégítően.²⁵

A jövedelmek regionális különbségei csak részben tükrözik vissza az egyes régiók gazdasági fejlettségében mutatkozó eltéréseket. Bár a keleti megyékben (Szabolcs, Hajdú, Békés) a háztartások 73 százalékában nincs egyetlen kereső sem, míg a Dunántúlon ez az arány alig több 56 százaléknál, az utóbbi régióban az egy főre jutó jövedelmek átlaga csak 22 százalékkal magasabb, mint a keleti megyékben (az Alföldön és az északi régióban a jövedelmek magasabbak, mint a keleti megyékben, de alacsonyabbak, mint a Dunántúlon). Bár a Dunántúlon 2,9-szer több az egy főre jutó munkajövedelem nagysága, mint a három keleti megyét tartalmazó régióban, a nyugdíjak és a támogatások magas aránya, illetve kismértékű kompenzáló jellege tompítja a regionális eltéréseket. Hasonló összefüggéseket találunk, ha a falusi és a városi népességet hasonlítjuk össze. Országos átlagban a falvak és a vidéki városok háztartá-

²⁵ Némileg eltérő eredményekre jutott Ladányi–Szelényi (2002).

sainak jövedelmi helyzete között alig van különbség annak ellenére, hogy a városokban a munkából származó jövedelmek mintegy 40 százalékkal magasabbak egy főre vetítve.

V. 19. táblázat

Egy főre jutó átlagos havi jövedelem (forint) becslése a különböző régiók cigány háztartásaiban 2003-ban

Régió	Egy főre jutó havi jövedelem átlaga	Egy főre jutó havi munkajövedelem átlaga	Egy főre jutó havi nyugdíjak és támogatások átlaga
Bp. iparvidék	29 362	18 771	10 592
Kelet	17 255	3 361	13 893
Alföld	19 823	7 010	12 813
Észak	18 442	6 237	12 205
Dunántúl	20 525	9 397	11 128
Nyugat	22 949	10 957	11 992
Együtt	20 852	8 779	12 074

V. 20. táblázat

Egy főre jutó átlagos havi jövedelem (forint) kategóriáinak megoszlása az egyes régiókban 2003-ban (százalék)

Régió	0–14 999 Ft	15 000–19 999 Ft	20 000–29 999 Ft	30 000 és magasabb	Összesen
Bp. iparvidék	20,1	11,8	27,9	40,2	100,0
Kelet	50,5	22,0	16,4	11,2	100,0
Alföld	35,8	23,6	25,5	15,1	100,0
Észak	50,6	20,7	16,3	12,4	100,0
Dunántúl	41,9	23,4	16,7	18,0	100,0
Nyugat	33,3	21,4	23,8	21,4	100,0
Együtt	41,5	20,2	19,6	18,8	100,0

Az előbbieken ismertetett összefüggések alól a fővárosi és főváros környéki háztartások kivételt képeznek. Itt ugyanis a keresővel rendelkező háztartások aránya és a háztartások jövedelme is jóval meghaladja a vidéki cigány családoknál mért arányokat, illetve jövedelmeket. Budapesten csupán a háztartások 17 százalékában nincs kereső, míg 30 százalékukban minden felnőttnek van munkajövedelme. A háztartások egy főre jutó átlagos jövedelme itt 32 900 forint – ez 90 százalékkal magasabb, mint a három keleti megyéből álló legszegényebb régióban mért átlag. A munkajövedelmek tekintetében az eltérés jóval nagyobb, közel hat és félszeres. A nyugdíjak és támogatások viszont a fővárosban sem magasabbak, mint máshol.

V. 21. táblázat

Egy főre jutó átlagos havi jövedelem (forint) becslése falun, a vidéki városokban és Budapesten 2003-ban

Településtípus	Egy főre jutó havi jövedelem	Egy főre jutó havi munkajövedelem	Egy főre jutó havi nyugdíj és támogatás
Falu	12 969	5 877	18 546
Vidéki város	19 960	8 417	11 544
Budapest	32 919	21 756	11 164
Összesen	20 865	8 786	12 078

Az összes háztartásra vonatkozó átlagok kismértékben eltérnek az V. 16. táblázatban közölt összegektől, mivel különböző változók esetén más-más háztartások hiányoznak az összesítésből.

V. 22. táblázat

Egy főre jutó átlagos havi jövedelem (forint) kategóriáinak megoszlása falun, a vidéki városokban és Budapesten

Településtípus	0–14 999 Ft	15 000–19 999 Ft	20 000–29 999 Ft	30 000 és magasabb	Összesen
Falu	46,9	21,4	16,8	14,9	100,0
Vidéki város	43,5	21,4	19,3	15,9	100,0
Budapest	10,8	10,0	31,7	47,5	100,0
Összesen	41,4	20,2	19,6	18,8	100,0

V. 23. táblázat

Egy fogyasztási egységre jutó átlagos havi jövedelem (forint) becslése falun, a vidéki városokban és Budapesten 2003-ban

Településtípus	Egy fogyasztási egységre jutó havi jövedelem	Egy fogyasztási egységre jutó havi munkajövedelem	Egy fogyasztási egységre jutó havi nyugdíj és támogatás
Falu	32 559	10 258	22 300
Vidéki város	34 367	14 351	20 016
Budapest	58 834	38 779	20 054
Összesen	36 194	15 253	20 940

Az összes háztartásra vonatkozó átlagok kismértékben eltérnek az V. 16. táblázatban közölt összegektől, mivel különböző változók esetén más-más háztartások hiányoznak az összesítésből.

A cigány háztartások összes jövedelmének átlagosan mintegy a negyedét, a nyugdíjaknak és a támogatásoknak pedig 45 százalékát teszik ki a gyermekekhez kötődő támogatások. Az egy háztartástagra jutó gyermektámogatások összege nagyobb ott, ahol több gyermek él a családban – bár a növekedés a negyedik gyerektől kezdődően már minimális. (Ha az egy gyermekre jutó támogatásokat vizsgáljuk, érdemi növekedés a harmadik gyermekig sem mutatható ki, több gyermek esetén pedig a gyermektámogatások összege némileg még alacsonyabb is.) Az összes nyugdíjat és támogatást tekintve az említett nyhe növekedés részben még tükröződik, azaz a sokgyermekes háztartásokban a támogatások nagyobbak, mint ott, ahol kevés a gyermek, de ez az eltérés nagyon

kismértékű (a legnagyobb támogatást egyébiránt a gyermek nélküli háztartásokban mértük, mivel ezekben sokszor nyugdíjas idősök élnek). A munkajövedelmek azonban a sokgyermekeseknél egy főre vetítve sokkal alacsonyabbak, így a sok gyermeket nevelő háztartások egy főre jutó jövedelme némileg elmarad a kevesebb gyermeket nevelő családokétól (a kétgyermekes háztartásokban az egy főre jutó jövedelem 36 százalékkal magasabb, mint ott, ahol legalább öt gyermek él a családban). Kisebb eltérés a kevés-, illetve sokgyermekesek jövedelme között még akkor is megmarad, ha az egy fogyasztási egységre jutó jövedelem valamely mutatóját próbáljuk kiszámolni.

Az ismertettelt eltérések azonban nem jelentik azt, hogy a sokgyermekes családok rosszabb munkaerőpiaci pozícióban lennének. Bár az aktív aránya a felnőttek között némileg alacsonyabb a sokgyermekeseknél, az egy felnőttre jutó keresetek azonban nem. Sőt, minél több gyerek van egy családban, annál magasabb a legalább 15 éves, már nem tanuló személyekre jutó keresetek átlaga. Ez részben annak a következménye, hogy az iskolából kikerülő tizenévesek jelentős része még nem talál magának állást. Az alacsony gyermekszámmal jellemzett háztartások egy része valójában olyan család, ahol a tizenéves gyermekek jó része már nem iskolás, de még keresete sincs.

A különböző nemzetiségi csoportok jövedelmi helyzete nem különbözik érdemben egymástól. A dunántúli háztartások körében ugyan kimutatható, hogy a magukat tisztán magyar nemzetiségűnek vallók által dominált háztartások az átlagosnál némileg jobb anyagi helyzetben vannak, ám a keleti országrészben ilyen eltérés nem tapasztalható. Ha azonban csak a munkajövedelmeket tekintjük, a különböző nemzetiségi identitású csoportok közötti eltérések jobban érzékelhetők a keleti országrészben is, bár a fővárosban és környékén a keresetekben sincs éles különbség. Ugyanígy, csak kismértékben magasabb az átlagnál a nemcsak roma tagokból álló háztartásokban az egy főre jutó jövedelem.

A falvakban a nem cigány népességgel integrált lakókörnyezetben élő családok nem feltétlenül vannak jobb anyagi helyzetben a szegregált környéken élőkénél. A vidéki városokban a szegregáció és a jövedelmi helyzet együttjárása bizonyos régiókban megfigyelhető, máshol azonban nem mutatható ki. Elsősorban az északi régió és a Dunántúl városaiban tapasztaltunk ilyen összefüggést. Budapestre vonatkozóan is igaz, hogy a jobb anyagi helyzetűek kisebb eséllyel laknak szegregált lakókörnyezetben. A fővárosban a többségében nem cigányok mellett lakó háztartások egy főre jutó jövedelme nagyjából 40 százalékkal magasabb a cigány többségű lakókörnyezetben élőkénél (a munkajövedelmek esetében 72 százalékkal magasabb az integrált környezetben élőkre jutó átlagos összeg, mint a szegregált háztartásokban mért keresetek átlaga).

A vizsgálat adatai nem cáfolják azt a feltételezést, hogy a nagyobb településeken belül kialakulhatnak cigány szegénygettők, melyeket a jobb helyzetű cigányok esetleg igyekeznek elhagyni. Ugyanakkor a felmérés eredményei arra mutatnak rá, hogy a magyarországi cigányság esetében sokkal inkább települések és régiók között, mint azokon belül húzódnak éles határvonalak. A szegregált lakókörnyezetben élő budapesti cigány háztartások munkajöve-

delme például két és félszerese a falvakban élő, többségében nem cigány szomszédságú háztartásokénak. Látható továbbá, hogy bár a kereseti lehetőségekben a regionális eltérések igen jelentősek, a támogatások nagyjából egyenlően oszlanak meg a cigányság különböző csoportjai között, és nagy súllyal szerepelnek a legtöbb háztartás bevételei között.

A pénzjövödelmek áttekintése után vessünk egy pillantást a családok élelmiszerellátását segítő háztáji gazdálkodásra. Ennek különös jelentősége van a fentiekben ismertetett alacsony jövedelmek miatt. A háztartások közel egyharmadában folyik háztáji növénytermesztés, illetve állattartás. Ez szinte kizárólag saját felhasználást szolgáló, kis volumenű gazdálkodást jelent. A háztartások 1–2 százalékában található érzékelhető (kiegészítő) jövedelmet biztosítani képes gazdaság.

Tételes kérdéseinkre válaszolva a háztartások 20–22 százaléka számolt be arról, hogy krumplit, hagymát, babot, paradicsomot vagy paprikát termesztnek. Egyik termény esetében sem érte el azonban a háztartások 5 százalékát azon gazdaságok aránya, amelyekben a háztájiban termesztett zöldség a család teljes szükségletét fedezi. A háztartások 15 százaléka tart sertést, és többnyire egy vagy két házi vágásra nyílik mód. A háztartások 1 százaléka adott el hizott sertést. Szarvasmarhatartás kevésbé jellemző, a válaszolók 0,5 százaléka tart ilyen állatot. Csirkét a háztartások 13 százaléka nevel. 2 százalékukban éri el a szárnyasok száma a százat. Várakozásainknak és korábbi ismereteinknek megfelelő, ugyanakkor a megélhetési viszonyoknak a cigányság minden csoportjára kiható változásait jól szimbolizáló adat, miszerint a háztartások alig több mint 1 százalékában tartanak lovat. Az 1165 mintába került háztartás között egy olyan van, amely a kérdezést megelőző egy évben lovat adott el.

A családok 9 százaléka csak növénytermesztéssel, 7 százaléka pedig csak állattenyésztéssel foglalkozik. Mindkét tevékenység a háztartások 15 százalékában fordul elő. Valamilyen típusú háztáji gazdálkodás a falusi háztartások 57 százalékát érinti. Figyelemreméltó, hogy a vidéki városokban élő családok 16 százaléka is folytat háztáji gazdálkodást.

V. 24. táblázat

A cigány háztartások háztáji tevékenység típusa szerinti százalékos megoszlása a falvakban, a vidéki városokban és Budapesten 2003-ban

Település-típus	Nincs háztáji	Növénytermesztés	Állattartás	Mindkettő	Összesen
Falu	42,9	15,9	11,4	29,8	100,0
Vidéki város	84,3	5,0	5,4	5,4	100,0
Budapest	99,2	0,8	0,0	0,0	100,0
Összesen	69,2	8,9	7,2	14,6	100,0

A háztájizás lakóhelyi viszonyokhoz erősen kötődő tevékenység, így mindenféle összehasonlítást csak a rurális környezetben élők körében érdemes elvégezni. Ha csak a falusi háztartásokra szűkítjük a kört, akkor nehéz megtalálni azokat a tényezőket, amelyek a háztáji gazdálkodást valószínűvé vagy kevésbé

valószínűvé teszik. Legjelentősebbek a regionális különbségek. A Közép- és Dél-Dunántúlt magában foglaló régióban a községekben élő családok 64 százaléka háztájizik. A Nógrád, Heves és BAZ megyét magában foglaló északi régióban 60 százalék ez az arány. A Pest, Fejér és Komárom-Esztergom megyei falvakban azonban csak a háztartások 36 százalékában folyik háztáji gazdálkodás. Az Alföldön is kevesebb mint a falusi családok fele foglalkozik növénytermesztéssel vagy állattartással. Amennyiben az egyes mintába került községekre bontjuk le az adatokat, azt tapasztaljuk, hogy olyan falvak léteznek, ahol szinte teljesen hiányzik a háztájizás gyakorlata. Azonban olyan községet nehéz találni, ahol a cigány háztartások szinte kivétel nélkül folytatnának háztáji gazdálkodást. Tehát a kedvezőtlen lakóhelyi sajátosságok megakadályozhatják a háztájizás beindítását, de a kedvező környezet nem jelenti automatikusan, hogy minden család számára adottak az erőforrások a gazdálkodáshoz.

V. 25. táblázat

Falusi cigány háztartások háztáji tevékenység típusa szerinti megoszlása az egyes régiókban 2003-ban (N=466)

Régió	Nincs háztáji	Növénytermesztés	Állattartás	Mindkettő	Összesen
Bp. iparvidék	64,1	0,0	23,1	12,8	100,0
Kelet	45,4	18,5	9,3	26,9	100,0
Alföld	52,5	5,0	22,5	20,0	100,0
Észak	39,5	16,4	10,7	33,3	100,0
Dunántúl	36,1	18,6	6,2	39,2	100,0
Nyugat*	(0,0)	(100,0)	(0,0)	(0,0)	(100,0)
Együtt	42,9	15,9	11,4	29,8	100,0

* A megoszlás csak 5 háztartás adatait tartalmazza.

A nagyobb, esetleg több családból álló háztartásokban nagyobb eséllyel folyik háztájizás, bár a gyermekek száma önmagában nem befolyásoló tényező. Ugyanakkor nem mondhatjuk, hogy a pénzjövedelmekben különösen szűkölködő családok aktívabbak a háztáji tevékenységben, de azt sem, hogy éppen a megfelelő forrásokkal rendelkezők kapcsolódnak be nagyobb arányban a háztájizásba. Azt sem lehet kimutatni, hogy a munkába járók családon belüli arányának növekedésével párhuzamosan csökkenne a háztájiban való részvétel (vagy fordítva). A lakókörnyezetre és ezen keresztül a vagyoni helyzetre utaló jellemzők azonban összefüggést mutatnak a háztájizás valószínűségével. Megfigyelhető, hogy a települések belsejében élők és a komfortosabb házban lakók nagyobb eséllyel végeznek háztáji tevékenységet. A WC-t is magában foglaló lakásban élők 65 százaléka háztájizik, míg a kevésbé komfortos lakással rendelkezők 42 százalékára igaz ez. Hasonló eltéréseket tapasztalunk, ha a konyha, fürdőszoba vagy a vízvezeték létét vizsgáljuk mint indikátort. Tehát a rendelkezésre álló anyagi erőforrások feltehetően mégis befolyásolják a gazdálkodást. Úgy tűnik, hogy a régió és a község adottságai, továbbá a háztartás erőforrásai együtt játszanak szerepet a háztáji tevékenység beindításában. A szükségletek szerepe kevésbé mutatható ki.

TOVÁBBI TÁBLÁZATOK A 2003-AS VIZSGÁLTÓL

V. 26. táblázat

Megélhetés forrása és státus – a legalább iskolába járók körében

	Gyakoriság	Százalék	Érvényes válaszok százaléka
Alkalmazott	488	9,0	10,9
Vállalkozó	71	1,3	1,6
Alkalmi stb	156	2,9	3,5
Tanuló	1451	26,8	32,5
Gyes stb	568	10,5	12,7
Nyugdíjas	566	10,5	12,7
Munkanélküli segély	124	2,3	2,8
Más segélyből él	463	8,6	10,4
Eltartott	394	7,3	8,8
Egyéb	177	3,3	4,0
Érvényes válasz összesen	4458	82,4	100,0
Érvénytelen/nem vonatkozik rá	950	17,6	
Összes megkérdezett	5408	100,0	

V. 27. táblázat

Van-e rendszeres munkája? – a 15–74 éves népesség körében

	Gyakoriság	Százalék	Érvényes válaszok százaléka
Nincs	2621	48,5	78,6
Van	713	13,2	21,4
Érvényes válasz összesen	3334	61,6	100,0
Érvénytelen/nem vonatkozik rá	2074	38,4	
Összes megkérdezett	5408	100,0	

V. 28. táblázat

Munka jellege – a rendszeres munkavégzők körében

	Gyakoriság	Százalék	Érvényes válaszok százaléka
Segéd- vagy betanított munkás	503	9,3	70,3
Szakmunkás, képzett kézgalléros	155	2,9	21,6
Fehérgalléros + egyenruhás	58	1,1	8,1
Érvényes válasz összesen	716	13,2	100,0
Érvénytelen/nem vonatkozik rá	4692	86,8	
Összes megkérdezett	5408	100,0	

V. 29. táblázat

Munkahely és lakóhely összehasonlítása

	Gyakoriság	Százalék	Érvényes válaszok százaléka
Munkahely a lakóhelyen van	480	8,9	65,4
Napi ingázás szükséges	221	4,1	30,1
Legalább heti ingázás kell	33	0,6	4,5
Érvényes válasz összesen	734	13,6	100,0
Érvénytelen/nem vonatkozik rá	4674	86,4	
Összes megkérdezett	5408	100,0	

V. 30. táblázat

Átlagos heti munkaidő (a legfontosabb állásban – valamennyi dolgozók körében)

	Gyakoriság	Százalék	Érvényes válaszok százaléka
Legfeljebb 23 óra	106	2,0	14,2
24–39 óra	64	1,2	8,6
Legalább 40 óra	575	10,6	77,2
Érvényes válasz összesen	745	13,8	100,0
Érvénytelen/nem vonatkozik rá	4663	86,2	
Összes megkérdezett	5408	100,0	

V. 31. táblázat

Rendszeres munkavégzők aránya (15–74 éves népesség) iskolai végzettség szerint a férfiak és a nők körében

A kérdezett neme	Munkája...	Legfeljebb 8 általános	Szakmunkás	Legalább érettségi	Együtt
Férfi	nincs	72,0	54,6	48,9	67,7
	van	28,0	45,4	51,1	32,3
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
	N	1059	282	45	1386
Nő	nincs	86,7	59,2	53,5	82,5
	van	13,3	40,8	46,5	17,5
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
	N	1236	174	43	1453

V. 32. táblázat

Rendszeres munkavégzők aránya (15–74 éves népesség) régió szerint a férfiak és a nők körében

A kérdezett neme	Munkája...	Bp. iparvidék	Kelet	Alföld	Észak	Dunántúl	Nyugat	Együtt
Férfi	nincs	42,3	85,8	76,2	80,3	68,0	70,9	72,0
	van	57,7	14,2	23,8	19,7	32,0	29,1	28,0
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	N	274	323	172	498	294	55	1616
Nő	nincs	63,8	94,2	86,0	89,6	87,5	78,3	84,9
	van	36,2	5,8	14,0	10,4	12,5	21,7	15,1
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	N	301	345	172	521	319	60	1718

V. 33. táblázat

Rendszeres munkavégzők aránya (15–74 éves népesség) településtípus szerint a férfiak és a nők körében

A kérdezett neme	Munkája...	Falu	Város	Budapest	Együtt
Férfi	Nincs	80,1	72,1	35,2	72,0
	Van	19,9	27,9	64,8	28,0
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
	N	648	823	145	1616
Nő	Nincs	90,8	84,8	63,1	84,9
	Van	9,2	15,2	36,9	15,1
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
	N	664	875	179	1718

V. 34. táblázat

A háztartás egy főre jutó havi jövedelmének kategóriái régió szerint

	Bp. iparvidék	Kelet	Alföld	Észak	Dunántúl	Nyugat	Együtt
0–14 999 Ft	20,1	50,5	35,8	50,6	41,9	33,3	41,5
15 000–19 999 Ft	11,8	22,0	23,6	20,7	23,4	21,4	20,2
20 000–29 999 Ft	27,9	16,4	25,5	16,3	16,7	23,8	19,6
30 000–X	40,2	11,2	15,1	12,4	18,0	21,4	18,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	204	214	106	362	222	42	1150

V. 35. táblázat

Háztartás egy főre jutó havi jövedelmének kategóriái településtípus szerint

	falu	város	Budapest	Együtt
0–14,999Ft	46,9	43,5	10,8	41,4
15 000-19,999 Ft	21,4	21,4	10,0	20,2
20 000-29,999 Ft	16,8	19,3	31,7	19,6
30 000–X	14,9	15,9	47,5	18,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N	463	566	120	1149

V. 36. táblázat

A háztartás egy főre jutó havi jövedelmének kategóriái a munkajövedelemmel rendelkezők felnőttek közötti aránya szerint

	Nincs	Kisebbség	Fele-fele	Többség	Mindenki	Együtt
0–14 999 Ft	63,3	28,5	11,7	3,3	2,2	41,5
15 000–19 999 Ft	18,6	33,6	24,4	11,5	7,5	20,2
20 000–29 999 Ft	11,3	20,4	37,6	31,1	26,9	19,6
30 000–X	6,8	17,5	26,3	54,1	63,4	18,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	646	137	213	61	93	1150

V. 37. táblázat

A háztartás egy főre jutó havi jövedelmének kategóriái a háztartás legmagasabb iskolai végzettségű tagjának végzettsége szerint

	Legfeljebb 8 általános végzettség	Szakmunkás végzettség	Legalább középfokú végzettség	Együtt
0–14 999 Ft	46,1	33,2	31,3	41,5
15 000–19 999 Ft	20,7	20,3	12,5	20,0
20 000–29 999 Ft	17,8	24,4	18,8	19,7
30 000–X	15,4	22,2	37,5	18,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N	747	316	80	1143

V. 38. táblázat

A háztartás egy fogyasztási egységre jutó havi jövedelmének (OECD2) kategóriái a lakóhely régiója szerint

	Bp. iparvi- dék	Kelet	Alföld	Észak	Dunántúl	Nyugat	Együtt
0–14 999 Ft	3,4	8,9	9,4	13,5	14,9	7,1	10,5
15 000–19 999 Ft	2,9	11,2	7,5	13,5	12,6	7,1	10,3
20 000–29 999 Ft	15,7	37,9	27,4	30,9	27,5	31,0	28,5
30 000–X	77,9	42,1	55,7	42,0	45,0	54,8	50,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	204	214	106	362	222	42	1150

V. 39. táblázat

A háztartás egy fogyasztási egységre jutó havi jövedelmének (OECD2) kategóriái a lakóhely településtípusa szerint

	Falu	Város	Budapest	Együtt
0–14 999 Ft	11,9	11,5		10,4
15 000–19 999 Ft	12,1	10,6	1,7	10,3
20 000–29 999 Ft	31,7	29,5	11,7	28,5
30 000–X	44,3	48,4	86,7	50,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N	463	566	120	1149

V. 40. táblázat

A háztartás egy fogyasztási egységre jutó havi jövedelmének (OECD2) kategóriái a munkajövedelemmel rendelkezők aránya szerint (a felnőttek között)

	Nincs	Kisebbség	Fele-fele	Többség	Mindenki	Együtt
0–14 999 Ft	16,7	5,8	2,3			10,5
15 000–19 999 Ft	16,3	6,6	,9	1,6	1,1	10,3
20 000–29 999 Ft	42,0	23,4	10,3	1,6	2,2	28,5
30 000–X	25,1	64,2	86,4	96,7	96,8	50,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	646	137	213	61	93	1150

V. 41. táblázat

A háztartás egy fogyasztási egységre jutó havi jövedelmének (OECD2) kategóriái
a háztartás legmagasabb iskolai végzettségű tagjának végzettsége szerint

	Legfeljebb 8 általános végzettség	Szakmunkás végzettség	Legalább középfokú végzettség	Együtt
0–14 999 Ft	11,9	8,2	6,3	10,5
15 000–19 999 Ft	12,4	6,6	1,3	10,1
20 000–29 999 Ft	30,5	23,7	28,8	28,5
30 000–X	45,1	61,4	63,8	50,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N	747	316	80	1143